

STAROBRNĚNSKÝ KLÁŠTER A BAZILIKA NANEBEVZETÍ P. MARIE - historie a současnost

Obsah

1. Úvod
2. Historie Starého Brna
3. Kostely na Starém Brně
4. Archeologický výzkum a nález starobrněnské rotundy
5. Královna Alžběta Rejčka
6. Založení starobrněnského kláštera a jeho dějiny
7. Augustiniáni v Brně
8. Augustiniáni na Starém Brně
9. Co můžeme v bazilice a klášteře vidět ...
10. Závěr

Starobrněnský klášter a bazilika Nanebevzetí P. Marie – historie a současnost

Na základě historických pramenů a publikací sepsal Václav Procházka

© Opatství Staré Brno Řádu sv. Augustina 2026

Fotografie a plánky: Vratislav Medek, Lukáš Potáček, Václav Procházka, archiv Starobrněnského opatství

Podrobnější informace o historii i současnosti kláštera a baziliky najdete na webových stránkách Starobrněnského opatství - <https://www.opatstvibrno.cz/opatstvi>.

Tam je také uveden soupis pramenů a literatury, týkajících se kláštera a baziliky.

Na titulní straně je rytina Starého Brna od Martina Engelbrechta z roku 1736 a foto kláštera od východu

Úvod

Poněkud skrytou ve stínu Špilberku i katedrály na Petrově najdeme na Starém Brně jednu z nejvýznamnějších brněnských památek – augustiniánský klášter s bazilikou Nanebevzetí Panny Marie.

Tato publikace popisuje nejen historii této památky, ale ukáže nám i její skvosty a zajímavosti.

Pohled na baziliku Nanebevzetí P. Marie

Historie Starého Brna

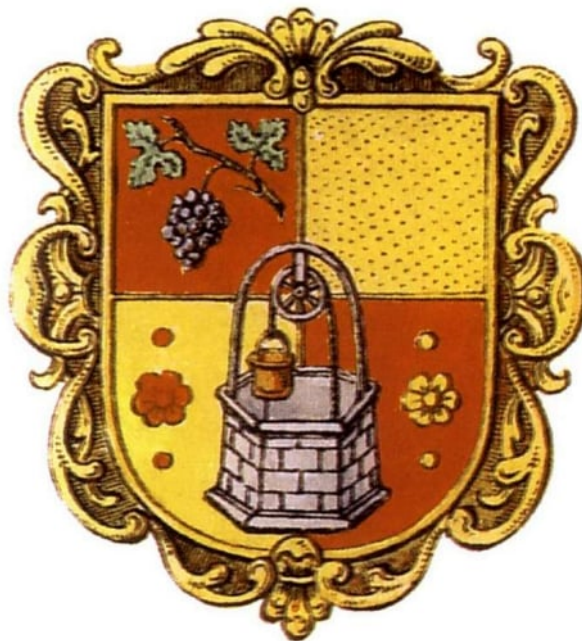
Území dnešního Starého Brna patří k nejstarším osídleným částem Brna. Stopy osídlení sahají až do pravěku, významného postavení dosáhlo v 8. – 9. století, kdy zde vznikla tržní osada u brodu přes řeku Svratku v místě dnešního Kamenného mostu na ulici Vídeňská, kde se křižovaly důležité obchodní cesty z Čech a z jihu Moravy.

V 11.–12. století bylo Staré Brno centrem raně středověké brněnské aglomerace. Po začlenění Moravy do českého státu zde Břetislav I. postavil hrad, o němž se zmiňuje Kosmas roku 1091 při popisu obléhání Brna. Toto mocenské centrum, které popisuje Kosmova kronika, lze za současného stavu bádání lokalizovat právě do oblasti Starého Brna. Archeologické nálezy od 70. let 20. století – zbytky opevnění, základy dvou rotund a rozsáhlé pohřebiště – potvrzují umístění tohoto přemyslovského centra právě na Starém Brně.

Ve 12. století význam lokality upadá a osídlení se přesouvá k Petrovu, kde vzniká nové městské jádro. Roku 1243 udělil král Václav I. Brnu městská privilegia a Staré Brno se stalo jedním z předměstí. Název Antiqua Brunna („Staré Brno“) se poprvé objevuje v listině z roku 1247.

Staré Brno stálo původně na zeměpanské půdě, kterou panovník postupně rozdával. A tak se velká část pozemků dostala do držení několika klášterů. Největší pozemky zde získal klášter cisterciáků, založený Alžbětou (Eliškou) Rejčkou roku 1323. Když po roce 1345 získaly cisterciáčky většinu pozemků, staly se vrchností Starého Brna. Osada měla vlastní samosprávu s radou, rychtářem i soudní pravomocí.

Po zrušení kláštera roku 1782 přešlo panství Staré Brno pod státní správu. Roku 1850 bylo připojeno k městu Brnu a přestalo být samostatnou obcí.

Původní znak Starého Brna

Kostely na Starém Brně

Důkazem toho, že Staré Brno hrálo dříve důležitou roli, je, že již do poloviny XIII. stol. jsou na Starém Brně písemnými prameny doloženy čtyři církevní stavby:

kostel Panny Marie

kostel sv. Prokopa a Oldřicha

kostel sv. Václava

kostel sv. Jana Křtitele

Kostel Panny Marie

Stával v místě nynějšího starobrněnského kláštera. Zmiňován je roku 1210 jako farní kostel, který Lev z Klobouk věnoval premonstrátskému klášteru v Zábrdovicích. Poté byl převeden z majetku kláštera v Zábrdovicích na premonstrátky v Dolních Kounicích a roku 1323 na cisterciácky, pro které u něj Alžběta Rejčka založila klášter. Jeho farní funkce byla přenesena ke kostelu sv. Václava. Po výstavbě nového klášterního chrámu Nanebevzetí Panny Marie sloužil starý kostel jako špitální, nově byl zasvěcen sv. Anně. Zbořen byl roku 1800 kvůli výstavbě nové klášterní budovy.

Kostel sv. Prokopa a Oldřicha

Stál u dnešní křižovatky Křížová–Václavská. Založen byl v 1. polovině 13. století, sloužil jako kostel farní. Po roce 1314 přešla farní správa ke kostelu sv. Václava. Roku 1323 jej Alžběta Rejčka věnovala klášteru cisterciáček. Kostel byl opravován až do 18. století, ale po zrušení kláštera byl roku 1784 odsvěcen a následující rok zbořen.

Kostel sv. Václava

Stával na křižovatce Vídeňská–Vojtova. První zmínka o něm je z roku 1314, kdy převzal farní správu od sv. Prokopa. Od roku 1389 patřil klášteru cisterciáček. Po josefínských reformách byl roku 1790 přeměněn na skladiště a roku 1794 zbořen. Hřbitov u kostela fungoval až do roku 1883.

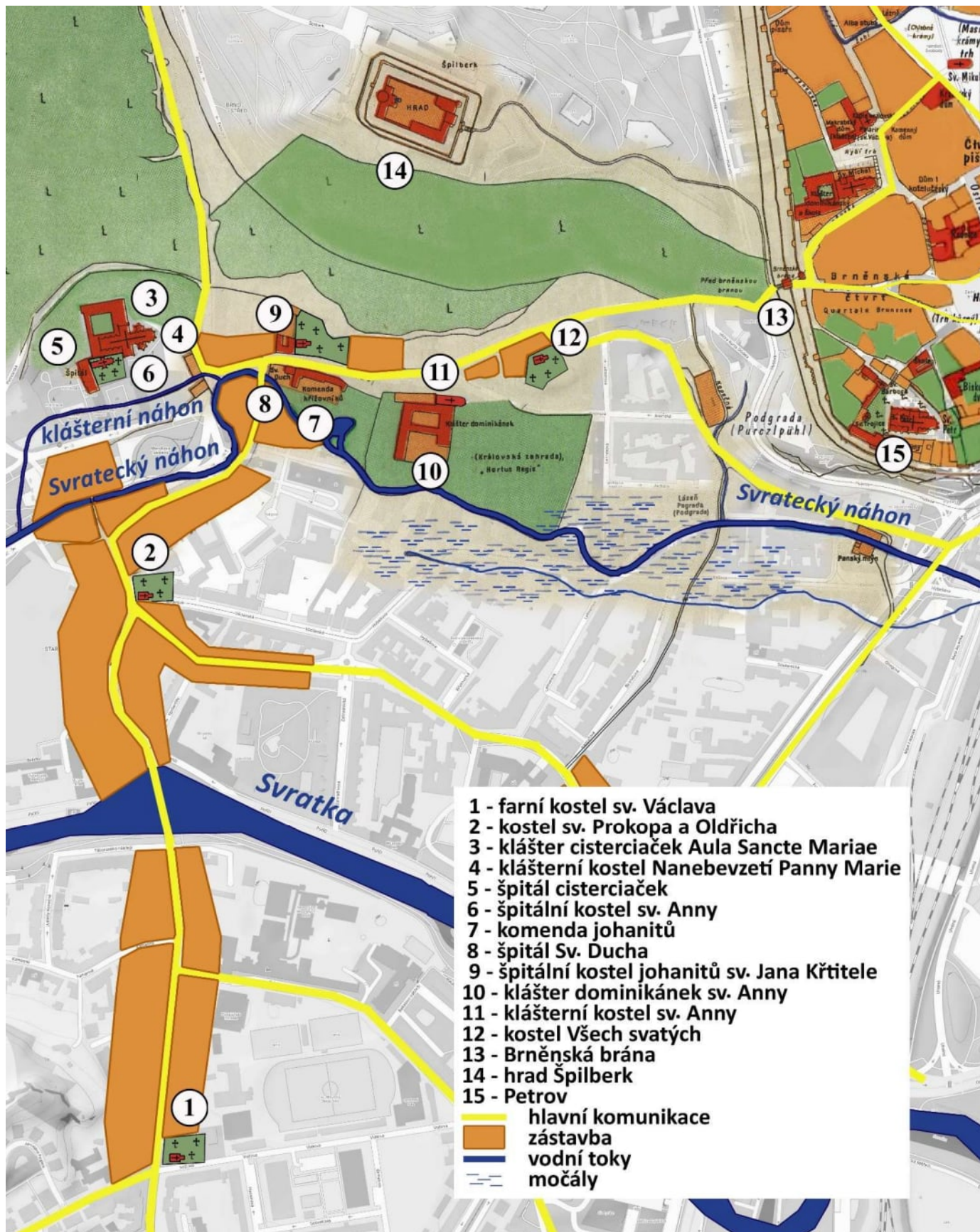
Kostel sv. Jana Křtitele

Byl postaven ve spodní části ulice Pekařská jako součást špitálu sv. Ducha, který založil roku 1238 měšťan Rudger. Jeho původní zasvěcení sv. Václavu a Antonínovi bylo po převzetí johanity roku 1243 změněno na sv. Jana Křtitele. Byl poškozen při obléhání roku 1645, obnoven roku 1672. V roce 1784 byl kostel zrušen, později sloužil jako stáj, a nakonec byl zbořen. Johanitský statek byl prodán až roku 1900.

Mimo tyto kostely byl v polovině 13. století na skalnatém výběžku na konci dnešní Kopečné ulice založen brněnskými měšťany **kostel Všech svatých**. Dříve se tomuto místu říkalo Provaznický vršek. První zprávy o něm jsou z roku 1260, kdy byl věnován oslavanským cisterciáčkám. Byl zbořen při obléhání města švédskými vojsky v roce 1645.

Dále byl v první čtvrtině 14. století založen na místě dnešní nemocnice u svaté Anny na Pekařské v prostoru Královské zahrady, kterou Jan Lucemburský věnoval řeholnicím, klášter dominikánek a **kostel sv. Anny**. Tento byl poškozen Švédy v 17. století, později byl barokně přestavěn. Klášter byl zrušen roku 1782, poté sloužil jako vojenský špitál a od

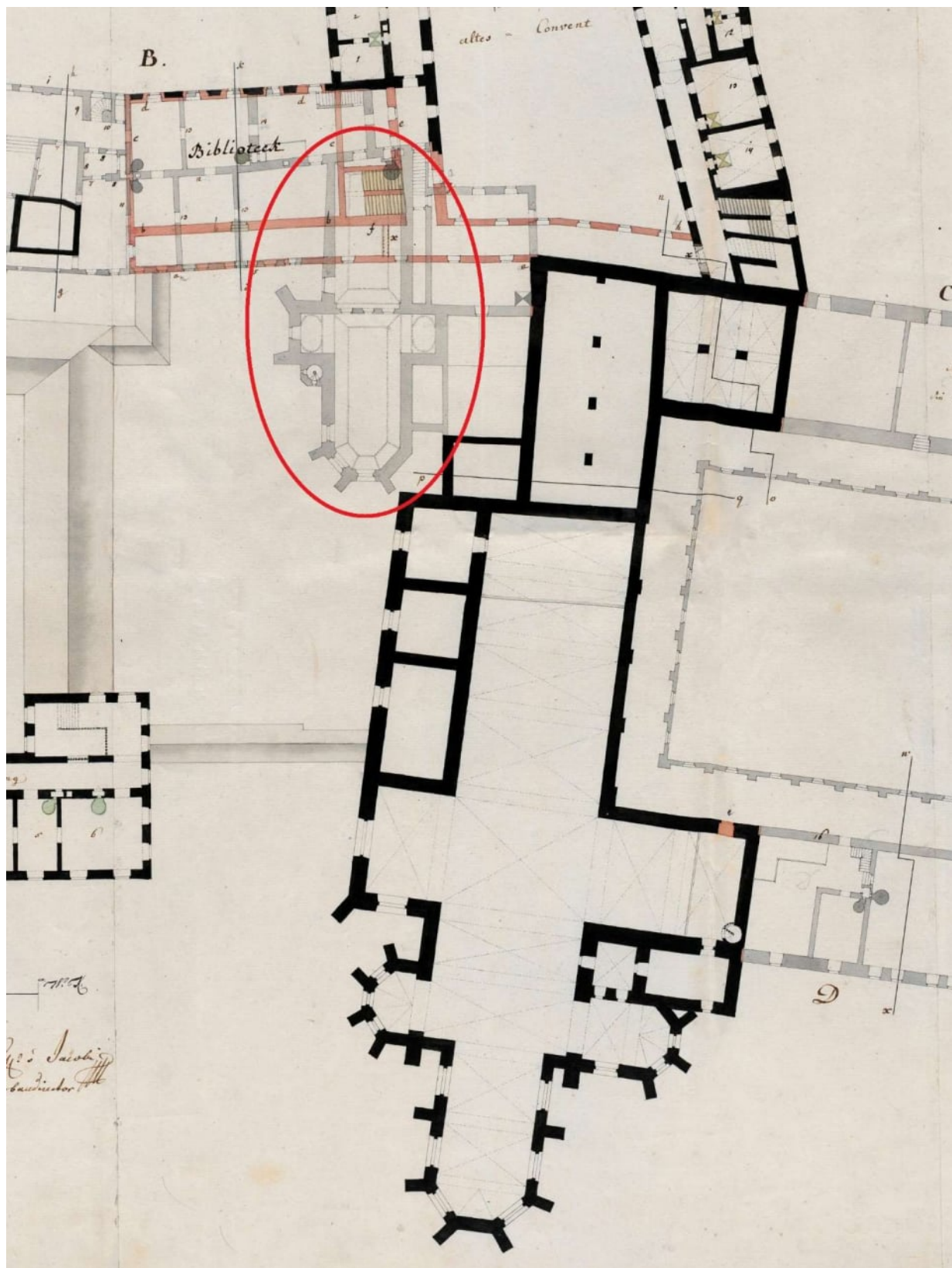
roku 1786 jako všeobecný zaopatřovací ústav. Původní kostel byl zbořen roku 1864 a nahrazen novostavbou nemocnice od Theophila Hansena.

Plán Starého Brna z roku 1400

Archeologický výzkum a nález starobrněnské rotundy

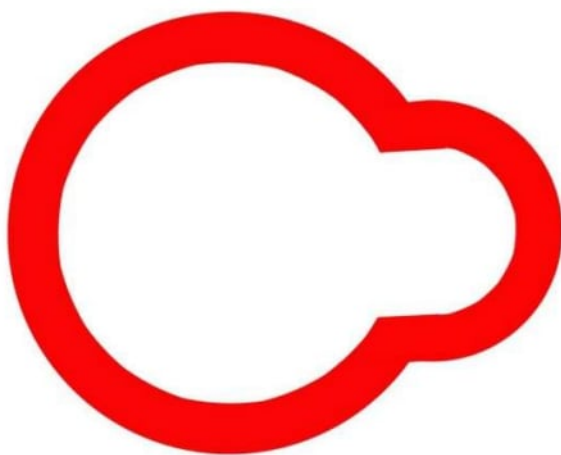
Přesná poloha původního kostela Panny Marie na Starém Brně byla dlouho neznámá. Teprve roku 1972 objevil archivář Rudolf Hurt plány Carla Jacobiho z roku 1796, které kostel lokalizovaly hned vedle klášterního chrámu.

Výřez Jacobiho plánu z roku 1796, zobrazující původní kostelík P. Marie

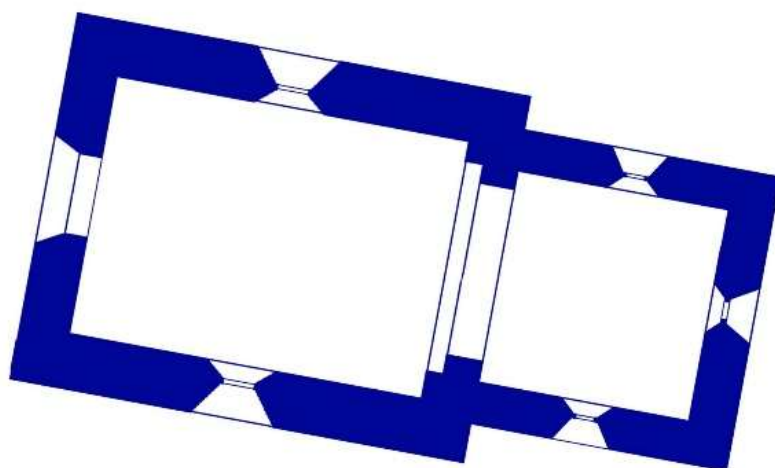
V souvislosti s rekonstrukcí starobrněnského kláštera, využívaného od roku 1967 Geografickým ústavem ČSAV, proběhl v letech 1976–1984 archeologický výzkum vedený Zdeňkou Himmelovou a Danou Cejnkovou z Muzea města Brna. Výzkum odkryl půdorys gotického kostela Panny Marie s presbytářem, kryptami a několika podlahovými úrovněmi, dále základy staršího románského kostela a nejstarší rotundy. Nalezeno bylo také množství kosterních pozůstatků z 11.–18. století. Po ukončení výzkumu byl prostor roku 1984 zasypan a zatravněn.

Nejstarší nalezenou stavbou byla **rotunda** s apsidou z doby kolem roku 1000. Tato je považována za nejstarší kamennou stavbu v Brně a je spojována s přemyslovským knížecím hradem. Dochovala se apside a části válcové lodi, základy byly z neopracovaného kamene, zdivo z kvádříků spojovaných maltou.

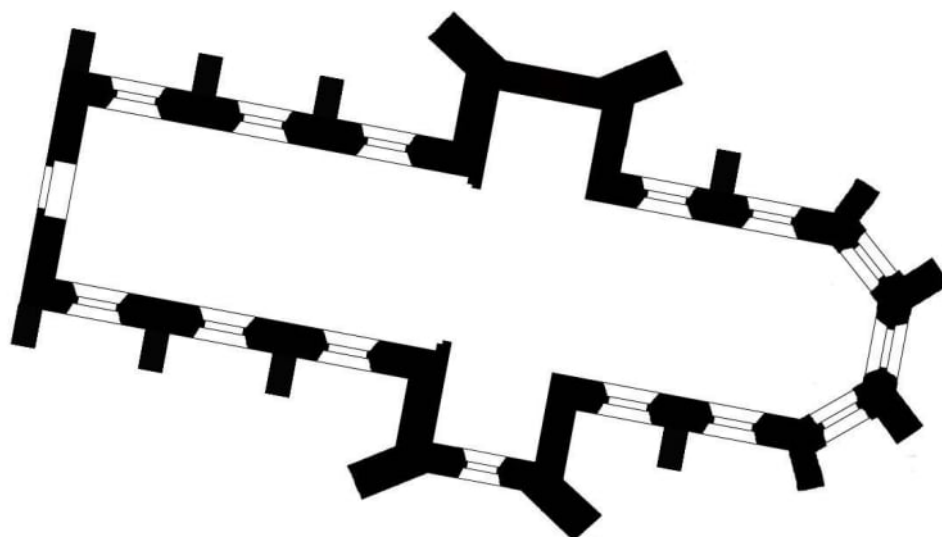
Rekonstrukce původní rotundy z počátku 11. století a její půdorys

Koncem 12. století získal pozemek s chátrající rotundou moravský velmož Lev z Klobouk, který nechal rotundu strhnout a postavil na jejím místě nový, **románský kostel**. Tento kostel, zasvěcený již dle historických pramenů Panně Marii, měl obdélnou loď a pravouhlý presbytář. Roku 1210 jej Lev z Klobouk daroval premonstrátům v Zábrdovicích. Fungoval přibližně sto let, sloužil jako farní kostel pro Staré Brno a okolní vsi, na konci 13.století byl nahrazen gotickou stavbou.

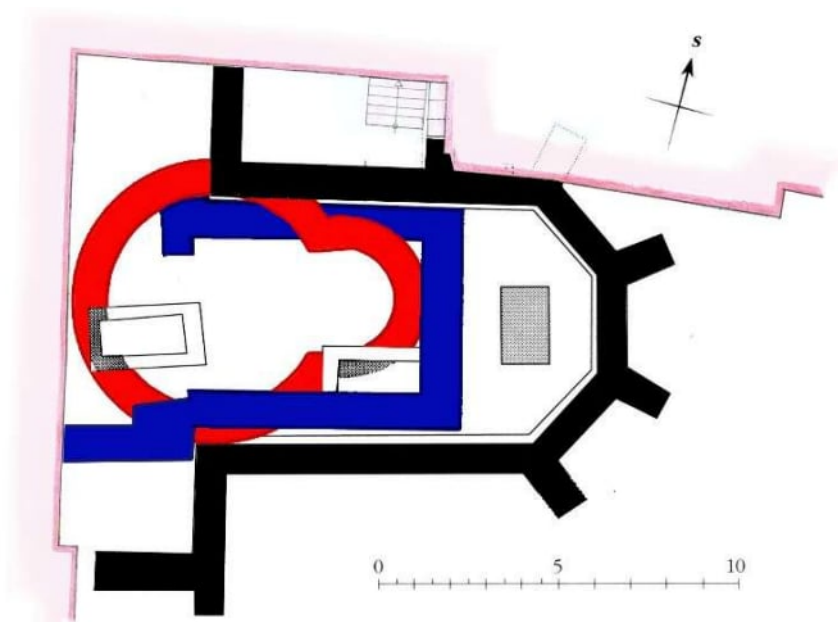

Rekonstrukce románského kostelíku P. Marie z 2. pol. 12. století a jeho půdorys

Gotický kostel Panny Marie, postavený po roce 1300 na půdorysu latinského kříže, měl pětiboký závěr, opěrné pilíře a žebrovou klenbu. Sloužil nejprve jako farní kostel, poté jako provizorní klášterní kostel cisterciáckého kláštera, založeného Alžbětou Rejčkou roku 1323. Po dokončení nového klášterního chrámu byl nově zasvěcen sv. Anně a stal se kostelem špitálním. V 18. století byl barokně přestavěn, po zrušení kláštera a špitálu roku 1782 ztratil význam a kolem roku 1800 byl zbořen.

Rekonstrukce gotického kostela P. Marie z počátku 14. století a jeho půdorys

- Rotunda z počátku 11. století
- Románský kostel s pravouhlejším kněžištěm z 2. poloviny 12. století
- Gotický kostel s polygonálním kněžištěm z počátku 14. století

Nalezené základy původních kostelů v areálu kláštera na Starém Brně

Fotografie archeologického průzkumu z roku 1980

Královna Alžběta (Eliška) Rejčka

Obraz zakladatelky kláštera Alžběty Rejčky na výmalbě baziliky

Alžběta Rejčka (Richenza, polsky Ryksa), též Alžběta Polská či Piastovna, se narodila 1. září 1288 v Poznani jako jediná dcera polského krále Přemysla II. Velkopolského a Riksy Švédské.

Matka brzy zemřela, otec se znovu oženil s Markétou Braniborskou. Po zavraždění otce roku 1296 se Richenzy ujala její nevlastní matka a odvezla ji do Braniborska.

Roku 1300 byla zasnoubena s českým králem Václavem II., čímž Václav svůj nárok na polskou korunu podepřel i dynastickým svazkem s dcerou posledního korunovaného polského krále. Zatímco po zasnubách Václav odcestoval do Polska, aby ho ovládl vojenskou silou a získal tak pro sebe polskou korunu, o Richenzu se tři roky starala králova teta, vévodkyně Griffina Haličská.

Svatba se konala 26. května 1303 v Praze, Richenza byla korunována českou a polskou královnou a přijala jméno Alžběta podle sv. Alžběty Durynské. Rejčka je českou zkomoleninou jejího jména po matce. Často používané jméno královny Eliška se objevuje v literatuře až později, jedná se o českou variantu, která méně odpovídá historickým pramenům.

Z manželství se narodila dcera Anežka. Václav II. však roku 1305 zemřel a sedmnáctiletá Alžběta se stala vdovou.

Po zavraždění Václava III. roku 1306 se český trůn stal předmětem sporů. Alžběta se roku 1306 provdala za Rudolfa Habsburského, zvoleného českým králem, ten však již roku

1307 zemřel. Oba manželé jí odkázali značný vdovský důchod, který jí však nový král Jindřich Korutanský odmítl vyplácet a Alžběta musela s dcerou uprchnout z Prahy.

Alžběta Rejčka se spolu s dcerou usadila v Hradci Králové. Když se ujal roku 1310 vlády v Čechách Jan Lucemburský, ve vyjednáváních se šlechtickými předáky ho podpořila i Rejčka. Eliška Přemyslovna, Janova choť, viděla ve své jen o málo starší maceše stálou soupeřku. „Hradecká královna“, sídlící ve svém věnném městě, se totiž těšila nejen mimořádné přízni králově, ale i části české šlechty. Jejím nejvýznamnějším ochráncem byl zemský správce a po určitou dobu skutečný vládce v království Jindřich z Lipé. Ten se stal záhy jejím dlouholetým životním druhem.

Ještě v Hradci Králové pojala Alžběta záměr založit cisterciácký klášter. Dala totiž pořídit devítisvazkový soubor liturgických knih, které zaujímají výrazné místo v dějinách českého iluminátorského umění. V roce 1319 se Jindřich z Lipé vzdal ve prospěch krále svých majetků v severních Čechách výměnou za náhradu na Moravě, kam také přesídlil a kde také zastával od roku 1321 úřad moravského zemského hejtmana. Rovněž Alžběta Rejčka postoupila svá věnná města za peněžitou náhradu králi Janu Lucemburskému a přestěhovala se do Brna, kde jí v roce 1322 daroval král Jan dům na Rybném trhu (Dominikánském náměstí) se sousední Královskou kaplí. Alžběta pro klášter vybrala místo sice poněkud v ústraní, přece však blízko významného královského města – na Starém Brně, kde získala od dolnokounických premonstrátek pozemky včetně kostela Panny Marie. Zde také „toužíce konat na zemi to, co nám v nebi přinese věčnou odměnu, k chvále a slávě všemohoucího Boha a na počest jeho matky, slavné Panny Marie a na odpuštění hříchů“ založila v roce 1323 klášter cisterciáček zvaný Aula Sanctae Mariae (Síně svaté Marie) a darovala klášteru majetek, potřebný pro jeho hospodaření.

Zakládací listina kláštera z 1. 6. 1323

Po založení kláštera se Rejčka pustila i do stavby nového velkolepého klášterního chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Než byl dostavěn, sloužil provizorně jako klášterní kostel onen původní kostelík P. Marie. Jeho farní funkci převzal kostel sv. Václava na druhém břehu Svatky, roku 1324 pak Alžběta Rejčka zakládá v Komíně nový farní kostel svatého Vavřince.

Když 26. srpna 1329 zemřel Jindřich z Lipé, byl pohřben v jižní lodi ještě nedostavěného kostela Nanebevzetí Panny Marie. Místo hrobu je označeno v dlažbě chrámu jeho iniciálami JL.

Dlaždice s iniciálami Jindřicha z Lipé na jeho hrobě v bazilice

Alžběta ve svém klášteře pravděpodobně přebývala stále častěji, neboť roku 1332 darovala cisterciáckám svůj dům ve městě. V té době už musela být významná část nového klášterního chrámu hotova natolik, že se v ní mohly konat bohoslužby, protože když Alžběta roku 1331 založila při klášteře špitál, dosavadní kostelík P. Marie se stal kostelem špitálním a byl nově zasvěcen sv. Anně.

V roce 1333 podnikla Rejčka společně se svou dcerou Anežkou pouť do Porýní, odkud přivezla řadu svatých ostatků.

Alžběta Rejčka zemřela dne 18. října 1335 v Hradci Králové ve věku sedmačtyřiceti let. Byla převezena do Brna a pochována v bazilice Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně v průsečíku kněžiště a malé příčné lodi.

Když byla r. 1762 královna hrobka při rekonstrukci kostela otevřena, bylo nalezeno v dřevěné rakvi její tělo, oděné prostým šatem, jak si to přála. Abatyše Antonie von Ulrici pietně vyzvedla kosti královny ze ztrouchnivělé rakve a nechala je znovu pohřbít v měděném sarkofágu. Doprostřed kostela před presbytářem dala nad jejím hrobem zhotovit od sochaře Ondřeje Schweigla náhrobek. Tento byl kvůli nedostatku místa později odstraněn.

Naposledy byl její hrob otevřen roku 1903 při rekonstrukci podlahy kostela, kterou prováděli již noví majitelé kláštera – augustiniáni od svatého Tomáše. „Za světla lucerny s hořící svíčkou bylo odklopeno víko rakve a odhalila se krásně tvarovaná lebka obklopená věncem z hedvábných květů napředených na stříbrném drátu; mezi květy byly lilie z velmi

jemných bílých perel,“ je uvedeno v archivních listinách. Po uzavření hrobu a položení nové mramorové podlahy byl její hrob označen dlaždicí s písmenem E.

Hrob Alžběty Rejčky označený písmenem E (Elisabetha)

Založení starobrněnského kláštera a jeho dějiny

Dne 15. května 1323 byly uvedeny na Staré Brno ke kostelíku P. Marie pravděpodobně z východočeských Sezemic první řádové sestry – abatyše Christina s dvanácti sestrami cisterciáckého řádu. 1. června 1323 vydala zakladatelka Alžběta Rejčka zakládací listinu kláštera cisterciáček Aula Sanctae Mariae (Síň svaté Marie), v níž potvrdila jeho založení, darování majetku i patronátní právo nad kostelem Panny Marie. Spoluzakladatelem kláštera se stal král Jan Lucemburský.

Díky štědrosti zakladatelky a darům šlechty mohla výstavba probíhat bez přerušení. Nejprve byly budovány obytné klášterní stavby, neboť řeholnice dočasně užívaly původní farní kostel Panny Marie. Následně začala výstavba nového konventního chrámu. Postupně vznikly zdi hlavní lodi, severní část transeptu, ambity se sakristií a kapitulní síní, kněžiště., poté hlavní a jižní boční loď, věž při jižní lodi, a nakonec velká i malá příčná loď. Stavba byla dokončena krátce po polovině 14. století.

Klášter i chrám byly od počátku budovány podle jednotného plánu, přestože lze rozlišit více stavebních fází daných změnami stavebního materiálu, kdy původní kamenné zdivo vystřídal zdivo cihelné, měnila se i profilace nosných pilířů, žeber klenby a okenních kružeb. Chrám Nanebevzetí Panny Marie patří k nejvýznamnějším gotickým stavbám na Moravě a dochoval se ve výjimečné slohové čistotě. Jedná se o typický cisterciácký chrám bez věží, jen se sanktusovou vížkou nad křížením lodí. Neobvyklý trojlístý závěr ukazuje na vlivy porýnské architektury a osobní podíl zakladatelky na koncepci stavby.

Klášterní budovy s kuchyní, refektářem a dormitářem tvořily západní křídlo čtvercového ambitu. Dochovaly se části jejich obvodového zdiva z červeného lomového kamene, portály, úzká okna i zbytky gotických klenebních konzol se zvířecími a rostlinnými motivy.

Zakladatelka Alžběta Rejčka na vitráži okna nad hlavním vchodem baziliky

Zatímco klášterní budovy byly stavěny převážně ze slepence z oblasti Červeného kopce, zdivo chrámu, typické pro slezskou gotiku, je kombinací režných cihel a kamenných článků z krinoidového vápence. Cihly byly použity ve velkém rozsahu a speciálně tvarovány pro klenby, ostění, portály i dekorativní prvky. Řemeslné zpracování detailů dosahuje mimořádné kvality.

Vizualizace výstavby kláštera a chrámu v polovině 14. století

Chrám má dispozici neúplné baziliky s jednou boční lodí na jižní straně, výrazným transeptem a monumentálním trojlistým závěrem. V západní části hlavní lodi byla v patře umístěna oratoř řeholnic přístupná přímo z kláštera, spodní část chrámu sloužila veřejnosti. Interiér je jednotně zaklenut křížovými žebrovými klenbami, okenní kružby chrámu a především velké šestidílné okno s růžicovou kružbou jižního portálu patří k nejbohatším v českých zemích před příchodem Matyáše z Arrasu.

Po dobudování kláštera byl celý areál včetně hospodářských budov obehnán masivní zdí s bránou.

Do dalších osudů kláštera se promítají dějiny země, především pak blízkého Brna. Klášter, umístěný mimo městské hradby, nemohl být ochráněn před rušivými zásahy. V roce 1421 byly řeholnice vyhnány husity a klášter byl vypleněn. Král Zikmund zastavil jeho majetek, který se jen částečně a postupně podařilo získat zpět. V roce 1428 klášter opět vypálila husitská vojska při pokusu sirotčího hejtmána Velka Koudelníka z Březnice dobýt Brno.

28. července 1467 syn krále Jiřího z Poděbrad Viktorín přepadl a vyhnal katolická vojska z kláštera, odkud ostřelovala Špilberk, který držela vojska krále Jiřího. Viktorínova vojska poté celé Staré Brno vypálila a klášter s kostelem zpusťovala tak, že jeho oltáře,

varhany a malovaná okna byly dlouhou dobu v sutinách. Obyvatelky kláštera se musely uchýlit jinam a až roku 1470 se mohly vrátit do kláštera.

Po roce 1470 započala abatyše Perchta z Boskovic za výrazné pomoci svého bratra, olomouckého biskupa Prothasia z Boskovic, postupnou obnovu vypálených klášterních budov i kostela. Opravy, zvláště pak obnova kostelního inventáře, se protáhly až do osmdesátých let 15. století. Roku 1479 byl ulit zvon, následně se pořizovaly nové oltáře, které vybavila deskovými obrazy. Nejvýznamnější je obraz Mše sv. Řehoře z roku 1480, který byl umístěn na oltáři sv. Kříže. Několik deskových obrazů, pocházejících z tehdejších oltářů, je dnes uloženo ve sbírkách Moravské galerie, další z těchto obrazů jsou ve sbírkách Muzea starobrněnského opatství.

Mše sv. Řehoře – deskový obraz neznámého autora z roku 1480

3. srpna 1483 biskup olomoucký Prothasius z Boskovic kostel nově vysvětil.

Po stavební stránce více než kostel utrpěla škodu obytná část kláštera a křížová chodba. I po jejich opravě byly v tak špatném stavu, že na přelomu 16. a 17. století došlo k rekonstrukci polozbořeného ambitu. Nově byly vystavěny vnitřní zdi s opěrnými pilíři kolem rajskeho dvora, jejich fasáda byla opatřena malovaným kvádrováním a vnitřek ambitu byl zaklenut raně barokní valenou klenbou.

Netrvalo dlouho a k dalšímu zničení klášterních budov došlo v průběhu obléhání Brna švédskými vojsky za třicetileté války roku 1645.

Starobrněnský klášter na obraze L. Pinkavy při obléhání Brna Švédy roku 1645

Stav kláštera poté donutil řádové sestry již k některým podstatnějším zásahům do klášterního areálu. Na troskách starších stavení byl vybudován západně od kostela nový klášter okolo nepravidelného vnitřního dvora vedle špitálu. Výstavba tohoto konventu je datovaná na jižním portálu rokem 1663; datum je uvedeno spolu se znakem kláštera a iniciálami tehdejší představené Zuzany Obigailové. V dalších desetiletích práce na obnově zřejmě pokračovaly. Byl obnoven a nově zaklenut dormitář řeholnic, který přiléhá bezprostředně k západní části chrámu a na chór sester se z něj chodilo pozdně gotickým portálem. Dodnes jsou zachovány vyřezávané dveře, které byly do portálu pořízeny roku 1676 s reliéfní polopostavou sv. Bernarda z Clairvaux, symboly čtyř evangelistů, veraikonem a s nástroji Kristova umučení.

Detail vyřezávaných dveří na kůr z roku 1676

Před rokem 1737 byl ke klášteru jižně od kostela přistavěn samostatný trakt probošství podle projektu brněnského architekta Mořice Grimma.

Úpravy se dotkly i klášterního kostela. Roku 1666 byla vybudována nová zvonice nad křížením transeptu a na severní straně chrámu byla zřízena kaple. Koncem 17. století dala abatyše Barbora Vodičková vestavět do severního ramene velké příčné lodi hudební krucht. Na stavbu navázala o něco později rovněž úprava dvou oltářů u chrámových pilířů ve 40. letech 18. století. V roce 1725 byla na střeše kostela postavena nová zvonice, jejíž vrchol zdobila měděná silueta Panny Marie.

Za poslední abatyše Antonie von Ulrici došlo v letech 1762-1765 k celkové úpravě chrámového interiéru. Sjednocením všech oltářů, jejich sochařské výzdoby a dalšího zařízení do jednotné, pozdně barokní podoby, byla pověřena dílna významného

brněnského sochaře Ondřeje Schweigla. Ten vybudoval v presbytáři nový hlavní oltář s monumentálním sloupovým retabulem, upravil dvojici starších oltářů a vybudoval čtyři nové oltáře. O kráse nového hlavního oltáře je uvedeno, že „svatostánek ze zlata a stříbra je posázen perlami a drahým kamením“. Dílem O. Schweigla z této doby je i kazatelna z kaširovaného štuky.

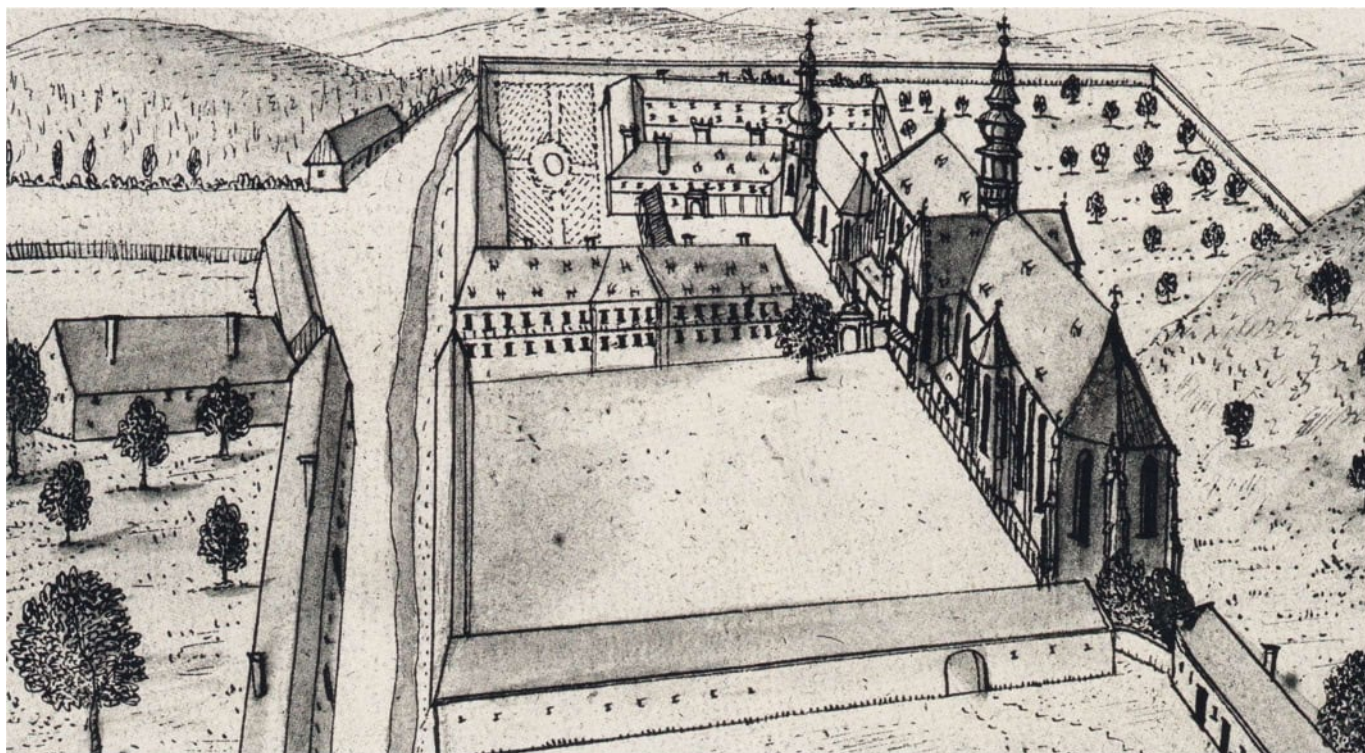
Abatyše Antonie z Ulrici nechala také vyrobit uprostřed kostela nad hrobem zakladatelky u oltáře sv. Kříže od sochaře Ondřeje Schweigla náhrobek ve formě sarkofágu, na kterém byla umístěna dřevěná socha klečící královny Alžběty, držící v rukou model starobrněnského kostela a obětující jej Bohu. Po zrušení cisterciáckého kláštera byl mramorový sarkofág prodán jako oltářní stůl do farního kostela v Lysicích. Dřevěná socha zakladatelky byla zničena francouzskými vojáky v roce 1805, model kostela byl uschován a roku 1821 předán do Františkova muzea.

Dřevěný model chrámu z náhrobku Alžběty Rejčky

Za poslední stopy stavební činnosti cisterciáček na Starém Brně lze považovat úpravu podkruchtí ve velké příčné lodi. Patrně František Antonín Grimm navrhl úpravu tak, že do osy vložil oltářní niku a přístup na hudební kruchtu vyřešil nově vřetenovým schodištěm prorážejícím raně barokní klenbou.

Výnosem císaře Josefa II. byl klášter cisterciáček ke dni 18. března 1782 zrušen. V té době v něm žilo 58 řádových sester. Majetek kláštera včetně vzácného oltáře s perlami a drahokamy, zlaté korunky české královny Alžběty Rejčky, posázené drahokamy, cenných obrazů a knihovny, převzal náboženský fond. Sestry dostaly na vybranou – buď do 18. srpna 1782 přestoupí do kláštera alžbětinek či k voršilkám, nebo na základě žádosti u biskupa vystoupí z kláštera a budou žít u svých příbuzných. Část sester si pořídila dům na Starém Brně a scházely se v chrámu k společným modlitbám až do jejich smrti. Poslední abatýše Antonie z Ulrici odešla na pozvání opata do cisterciáckého kláštera na Velehrad a tam 2. ledna 1784 zemřela a byla pochována.

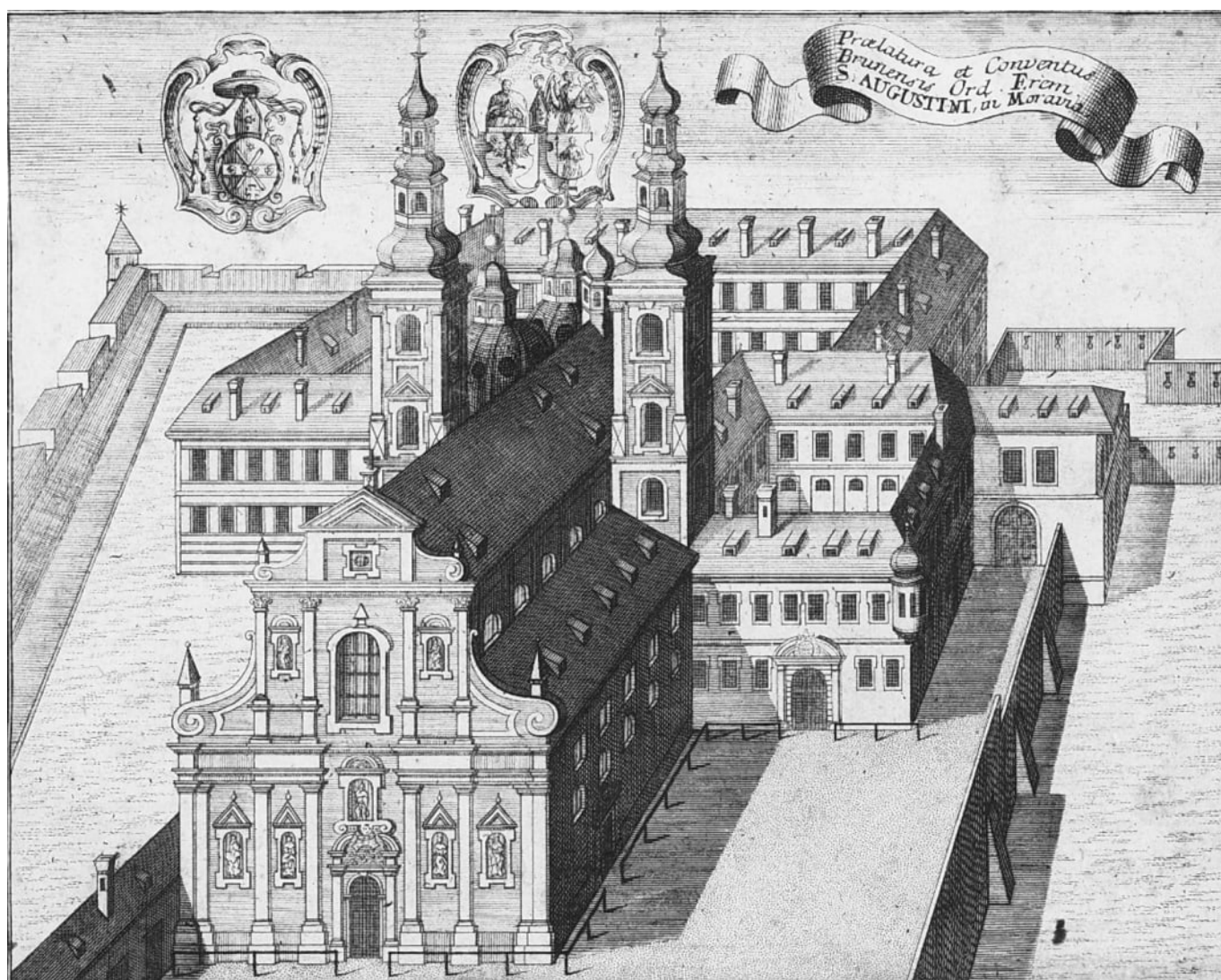

Starobrněnský klášter na rytinách Friedricha Bernarda Wenera, 1752

Augustiniáni v Brně

Augustiniánský řád, založený roku 1256, se brzy rozšířil i do českých zemí, kde se věnoval duchovní správě, vzdělávání a vědecké činnosti. V Brně působili augustiniáni patrně již od roku 1346, oficiální zakládací listinu kláštera však vydal moravský markrabě Jan Jindřich Lucemburský až roku 1350. Protože Brno bylo tehdy již zaplněné měšťanskými domy, chrámy a kláštery, nezbývalo než využít pro nový klášter místo před hradbami v blízkosti Běhounské brány, na místě dnešního Moravského náměstí.

Díky štědré podpoře zakladatele a donátorů získali augustiniáni rozsáhlý majetek, který umožnil rychlou výstavbu kláštera a chrámu Panny Marie a sv. Tomáše, určeného jako pohřební místo moravské větve Lucemburků. Stavbu výrazně podporoval císař Karel IV. i markrabě Jošt. Roku 1356 byl vysvěceno kněžiště chrámu biskupem Janem VIII. Očkem z Vlašimi. Při této příležitosti daroval Karel IV. klášteru obraz Madony „od svatého Lukáše malovaný“, pro nějž byla zřízena samostatná kaple a úcta k obrazu se začala rychle šířit.

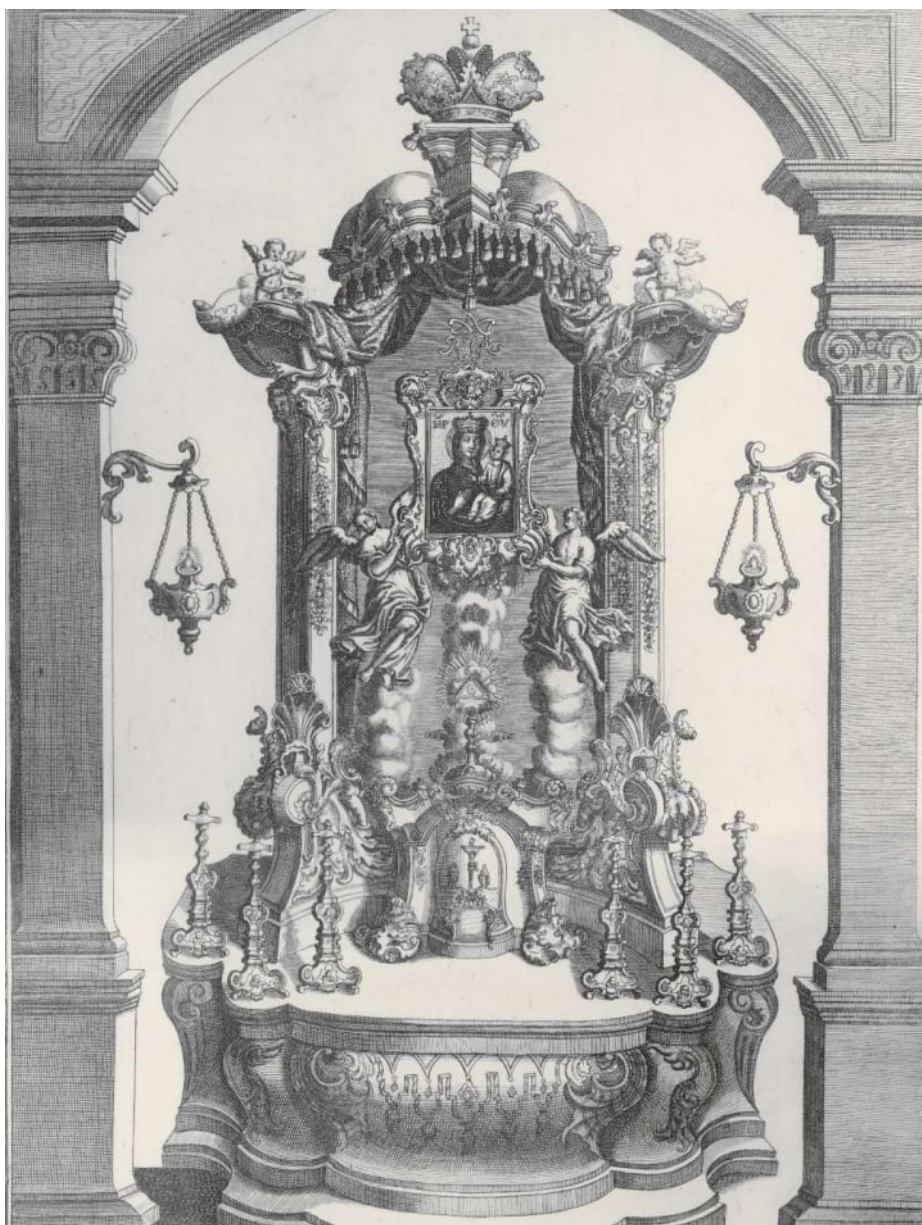
Rytina augustiniánského kláštera s kostelem sv. Tomáše od Q. Sautera, 1740

Od roku 1359 již do chrámu putovali poutníci, roku 1366 zde byla pohřbena Markéta Rakouská, třetí manželka Jana Jindřicha, roku 1375 byl vedle ní pohřben sám markrabě a roku 1411 i jeho syn Jošt.

Během husitského přepadu roku 1428 byl klášter údajně „úplně zničen“, neboť stál na nechráněném místě. Roku 1486 byl areál kláštera obklopen hradbami a zahrnut do městského opevnění. Ani to však neochránilo klášter před zničením při švédském obléhání Brna roku 1645. Kostel utrpěl tak rozsáhlé škody, že z původní stavby zůstalo jen kněžiště, mše byly slouženy v boční lodi, hlavní loď byla proměněna na květinovou zahradu, neboť z ní zbyly jen obvodové zdi.

V letech 1665-1675 vybudoval Jan Křtitel Erna na místě původního trojlodí nynější chrám.

V 18. století klášter vzkvétal: roku 1721 získal převor právo užívat pontifikálie a od roku 1745 zasedal na zemských sněmech. Prevor Ondřej Zirkl zahájil roku 1732 výstavbu nového kláštera podle projektu Mořice Grimma, jehož budovy vytvořily spolu s kostelem pozoruhodný architektonický soubor, dodnes obohacující historické centrum Brna.

Rytina stříbrného oltáře od F. A. Mayera s obrazem svatotomské Madony

Významným projevem úcty k zázračnému obrazu „Černé madony“, kterému prosebníci vděčili za stovky zázračných uzdravení a celé město za ochranu před morovými ranami i před přesilou švédských vojáků, byla slavnostní korunovace obrazu dne 10. května 1736 olomouckým biskupem a kardinálem Wolfgangem Hannibalem von Schrattenbachem. Pro tuto slavnost objednali augustiniáni nový stříbrný oltář, který vytvořil v Augsburgu stříbrník Johann Georg Herkommer, do kterého byl korunovaný obraz zasazen.

Za převora Matouše Pertschera byly klášterní budovy dokončeny a bohatě umělecky vybaveny, současně klášterní dílna, vedená uměleckým truhlářem bratrem laikem Bernardem Stettnerem, zhotovila roku 1747 pro knihovni sál nádherné intarzované regály.

Roku 1752 byl klášter povýšen na opatství, jedná se o jediné augustiniánské opatství na světě.

Roku 1783 byla komunita augustiniánů přinucena císařem Josefem II. opustit svůj zánovní klášter u sv. Tomáše (ten převzala státní správa a umístila v ní Moravské místodržitelství) a přesídlit do opuštěných budov cisterciáckého kláštera na Starém Brně.

Augustiniáni na Starém Brně

Poté, co byl výnosem císaře Josefa II. v roce 1782 zrušen klášter cisterciáček, následoval roku 1783 císařův příkaz augustiniánům u sv. Tomáše k přesídlení do opuštěného a zchátralého kláštera na Staré Brno.

Augustiniáni si na Staré Brno vzali většinu vybavení svého původního opatství, jehož dispozice se však výrazně lišila od ženského cisterciáckého konventu, což si vyžádalo rozsáhlé stavební úpravy.

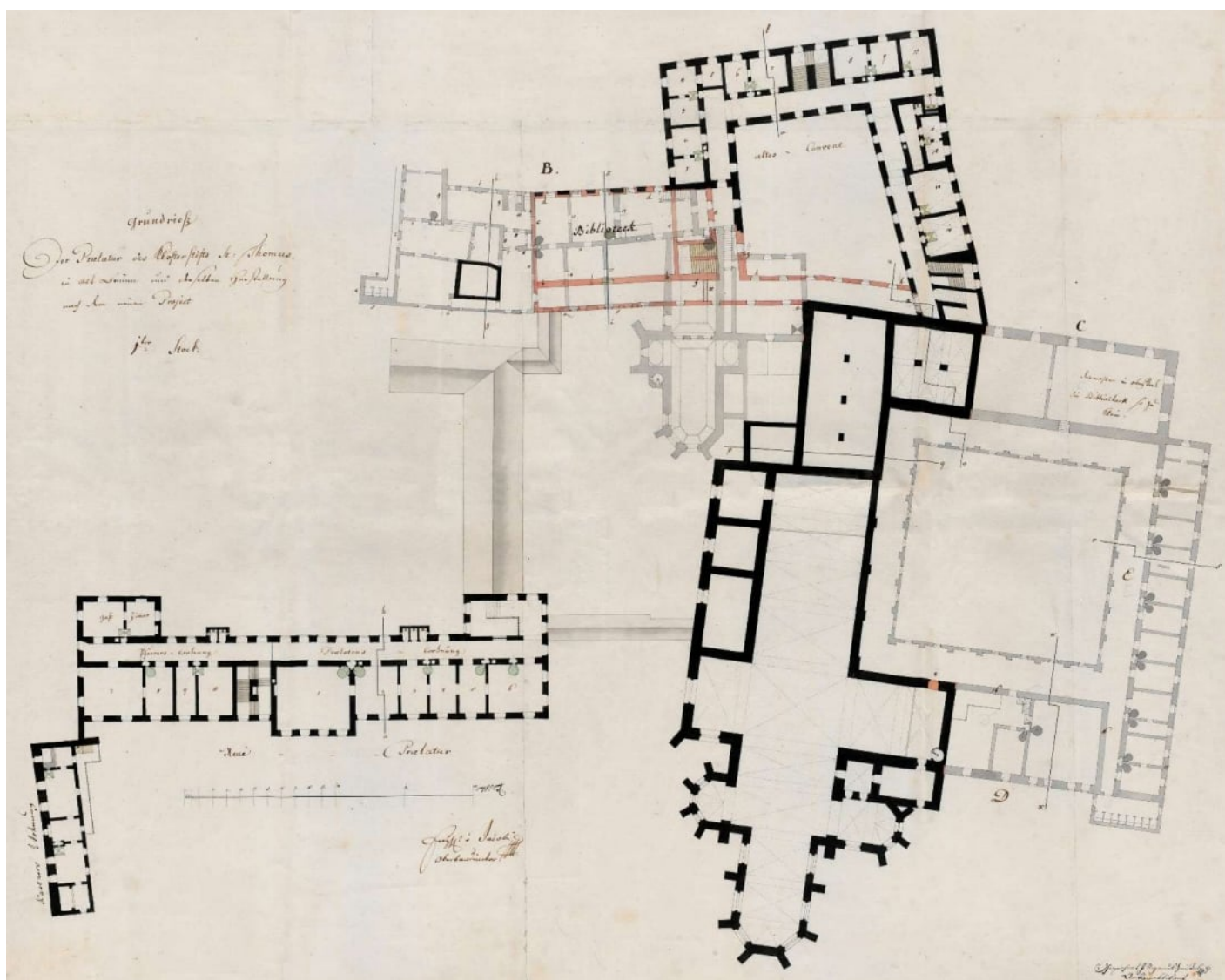
Roku 1797 vypracoval návrh přestavby Carl Jacobi von Eckholm, který uvažoval o částečném využití původních staveb, zboření starého ambitu a rozšíření kláštera o nové prostory. Nakonec však byl zvolen poněkud odlišný projekt Jana Amona. Ten navrhl výstavbu nejdůležitějších sálů kláštera přibližně se shodnými rozměry, jaké měly v původním klášteře u sv. Tomáše. Jeho projekt byl v letech 1797—1806 uskutečněn.

Tak došlo ke zboření kostela sv. Anny s přilehlým špitálem. Na jeho místě byla podle projektu Jana Amona ke starému konventu přistavena novostavba prelatury, která obsahovala zimní refektář, knihovnu, tzv. „horní“ refektář, a navíc v dalším konventním křídle rovněž alumnát pro mladé hudebníky a v horních částech opatské pokoje. Nová budova byla završena hodinovou vížkou z roku 1805. Spodní refektář byl roku 1910 vyzdoben do současné podoby secesními štuky, sál knihovny v patře s novobarokní výmalbou má stěny obklopeny honosně provedenými knihovními regály a výzdobou, přivezenými sem z bývalého kláštera u sv. Tomáše.

Výrazně zasáhli augustiniáni také do kostela. Při svém původním kostele měli augustiniáni kněžskou a opatskou sakristii. Proto nechal Jan Amon zadržet roku 1790 arkády mezi hlavní a jižní boční lodí; tím vznikly dvě nové sakristie a depozitář. Sakristie

vybavili augustiniáni přivezeným nábytkem, bohatě zdobeným figurálními a ornamentálními intarziemi, pocházejícím rovněž z dílny Bernarda Stettnera.

V západní části hlavní lodi vyboural Jan Amon chór sester, sahající až k příčné lodi a roku 1795 jej nahradil jen mělkou hudební kruchtou.

Plán přestavby starobrněnského kláštera od Carla Jacobiho z roku 1797

Pro oltář pod původní kruchtou v severním křídle příčné lodi, který vznikl ještě za cisterciáček, byla roku 1804 pořízena socha Piety od O. Schweigla.

Augustiniáni pozměnili také presbytář. Pro získání prostoru byl odstraněn barokní náhrobek královny Alžběty Rejčky a na místo původního cenného hlavního oltáře, který byl zabaven císařskými úředníky, byl umístěn stříbrný oltář s Černou Madonou, který si augustiniáni přinesli z kostela sv. Tomáše.

V roce 1793 byla silueta Panny Marie na špičce zvonice nahrazena pozlaceným železným křížem.

Změna se ovšem dotkla také bývalé budovy proboštství. Tam bylo v přízemí umístěno obydlí správců farnosti a kaplanů, v patře bylo převorství a část prelatury.

V 19. století probíhaly již jen dílčí úpravy klášterních budov, včetně původního „rajského dvora“, kde vzniklo hospodářské zázemí kláštera. Nad vjezdem vedle kapitulní síně je vytesán znak opata Cyrila Františka Nappa s letopočtem 1843.

Znak opata Cyrila Františka Nappa nad vjezdem do „rajského dvora“

K hlavní rekonstrukci gotického chrámu došlo v letech 1885-1903. Stalo se tak ve dvou etapách: nejprve v letech 1885—1891 pod vedením architekta Augusta Prokopa, vyznače novogotického purismu a stavitele brněnského dómu byla provedena oprava kamenických prvků a fasády kostela, doplnění všech chybějících kružeb na oknech, výstavba kamenné balustrády s chrličí pod štítem hlavního průčelí místy původní římsy, úprava zadního vchodu do kostela, obnova cihelných fiál na štítu západního průčelí. Dále byla nad severní kaplí mezi příčnými loděmi vybudována oratoř a na jižní stranu kostela přistavěny další sakristie. V roce 1887 bylo restaurováno hlavní průčelí, původní portál byl nahrazen novým „gotickým“ se stylovými vraty. Kamenické práce podle návrhu Augusta Prokopa provedla brněnská firma Johanna Tomoly, dubová vrata vyrobil starobrněnský truhlář a kostelní hospodář Johann B. Rudisch. Ozdobné kování včetně reliéfních železných desek výplní vrat zhotovil zámečník Carl Kerl z Jihlavy. V tympanonu nad vchodem bylo v roce 1889 umístěno dřevěné sousoší Korunování Panny Marie od Aloise Winklera z Innsbrucku a roku 1891 byly umístěny na nároží balustrády sochy andělů od brněnského sochaře Antona Dimy.

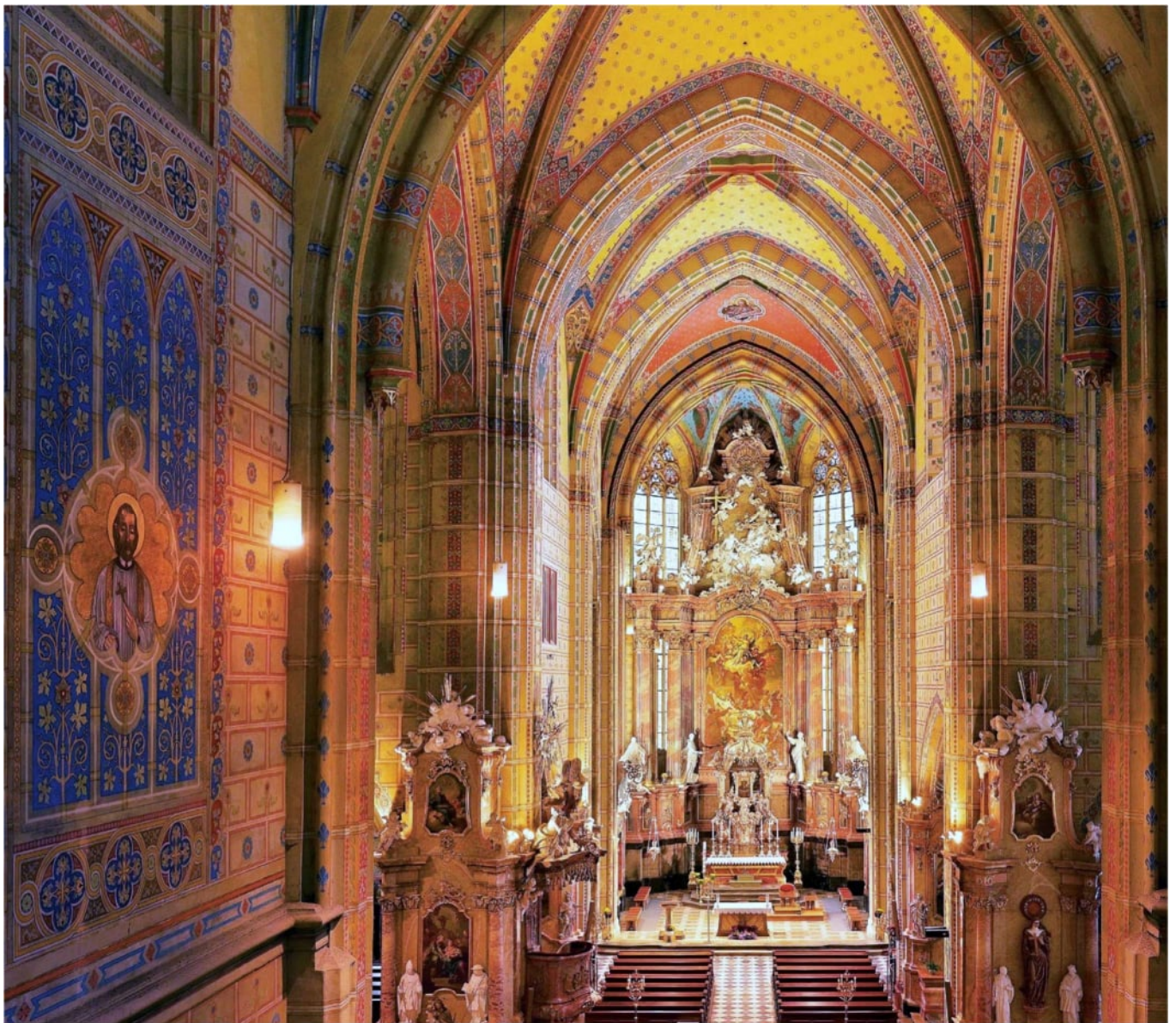
Při druhé etapě v letech 1886-1903 pod vedením vídeňského architekta Richarda Jordána byl obnoven interiér baziliky. V letech 1886 – 1894 byla pro kostel v uměleckém závodě Neuhauser & Jele v Innsbrucku zhotovena malovaná okna. Roku 1890 bylo na bočních stěnách zadní části hlavní lodi umístěno 14 zastavení křížové cesty, autorem

těchto dřevořezeb z limbového dřeva je Johann Grisseman z Imstu. Roku 1901 byla postavena nová hudební kruchta; oproti pozdně barokní Amonově hudební kruchtě z roku 1795 ji rozšířil a částečně tak rekonstruoval původní chór cisterciáků.

V roce 1902 byla provedeno elektrické osvětlení kostela i kláštera brněnskou firmou Bartelmus, Donát a spol.

V letech 1899 – 1902 probíhala výmalba interiéru chrámu podle kresebného projektu Richarda Völkela z roku 1897. Ornamentální výzdobu chrámu v novogotickém duchu provedenou pomocí šablon provedl dvorní dekorační malíř Josef Kott z Vídně. Ve slepých gotických oknech i na stěnách jsou v kruhových medailonech freskové obrazy světců.

Všechny tehdejší práce skončily rokem 1903, kdy byla do kostela položena nová mramorová dlažba.

Secesní výmalba chrámu z roku 1902

Svratecký náhon obtéká areál kláštera – foto J. Kunzfeld, 1896

Svratecký náhon na Pekařské, v pozadí brána kláštera – foto J. Kunzfeld, 1896

Kultura a věda ve starobrněnském klášteře

Starobrněnský klášter není jen významnou památkou s uměleckými díly, ale byl i centrem duchovního, kulturního a vědeckého života. V 19. století se díky augustiniánům zde působícím stal důležitou součástí brněnského i moravského veřejného života.

Cyril František Napp (1792–1867) – opat, byl vzdělaný organizátor, filolog a vlastenec. Podporoval vzdělání řeholníků, zemědělství, ovocnářství a včelařství. Vytvářel podmínky pro vědeckou práci a podporoval i mladého Mendela. Přátelil se s významnými obrozenci a aktivně působil v politice i kultuře.

Opat Cyril František Napp na malbě neznámého autora

Antonín Thaller (1796–1843) – profesor matematiky, průkopník moravské botaniky, zakladatel klášterní botanické zahrady, která později inspirovala Mendela.

František Matouš Klácel (1808–1882) – filozof, básník a novinář.

František Tomáš Bratránek (1815–1884) – filozof a estetik, působil v Brně i na Jagellonské univerzitě v Krakově.

Johann Gregor Mendel (1822–1884) – opat, nejznámější člen kláštera, zakladatel genetiky. Díky Nappově podpoře studoval ve Vídni a v Brně poté prováděl své slavné pokusy s hrachem. Zasloužil se i o rozvoj meteorologie, ovocnářství a včelařství.

Opat Johann Gregor Mendel na malbě A. Zenkera

Pavel Křížkovský (1820–1885), sbormistr a skladatel, zakladatel brněnského mužského pěveckého sboru. Jeho žákem byl Leoš Janáček (1854–1928), který zde začínal jako chlapec a později se zde stal ředitelem kůru.

Anselm Rambousek (1824–1901) – opat podporující české školství, pomohl ke vzniku české techniky v Brně.

Tomáš Eduard Šilinger (1866–1913) – novinář, poslanec a bojovník za české Brno.

Kláster ve 20. století

Ve 20. století ztratil starobrněnský klášter své dřívější kulturní a vědecké postavení a čelil hospodářským i politickým těžkostem. Přesto vybudoval dva nové kostely – sv. Jana Nepomuckého ve Starém Lískovci (1926) a sv. Augustina v Masarykově čtvrti (1935). Roku 1938 bylo v klášteře otevřeno unikátní Biblické muzeum, které však nacisté brzy uzavřeli.

Areál kláštera na fotografii z roku 1907

Za okupace byli augustiniáni tvrdě postiženi. Faráři Karel Fanfrdla a Benedikt Švanda byli za své protiněmecké postoje či členství v ilegální organizaci Obrana národa zatčeni a strávili válku v koncentračních táborech. V roce 1943 bylo na základě udání z protiněmeckého smýšlení a jednání, ukrývání klášterních cenností před německými úřady, přechovávání zbraní a poslechu západního rozhlasu zatčeno v klášteře 10 řeholníků a civilních pracovníků, kteří byli postaveni před nacistický soud. Kněz P. Otakar A. Zadražil a vrátný Martin Lukáš byli popraveni, další byli uvězněni.

Po roce 1948 následovala nová vlna represí. Dne 27. dubna 1950 byla při „Akci K“ činnost augustiniánů zastavena, řeholníci byli internováni v Želivě či Oseku, jiní byli posláni do Pomocných technických praporů (PTP) v rámci vojenské služby, rozprášeni do podřadných civilních profesí či vykonávali duchovní službu v jiných farnostech. Klášterní budovy i jejich vybavení byly zabaveny a předány Ministerstvu vnitra či různým závodům, poté Československé akademii věd. Následovaly politické procesy, v nichž byli augustiniáni opakovaně odsuzováni za „protistátní činnost“, ve skutečnosti za snahu pokračovat v řeholním životě a pastoraci.

Všichni odsouzení z těchto procesů byli v letech 1969-70 a po roce 1990 rehabilitováni, žel, mnozí se toho již nedožili.

Zničená klášterní zahrada se skleníkem v roce 1961

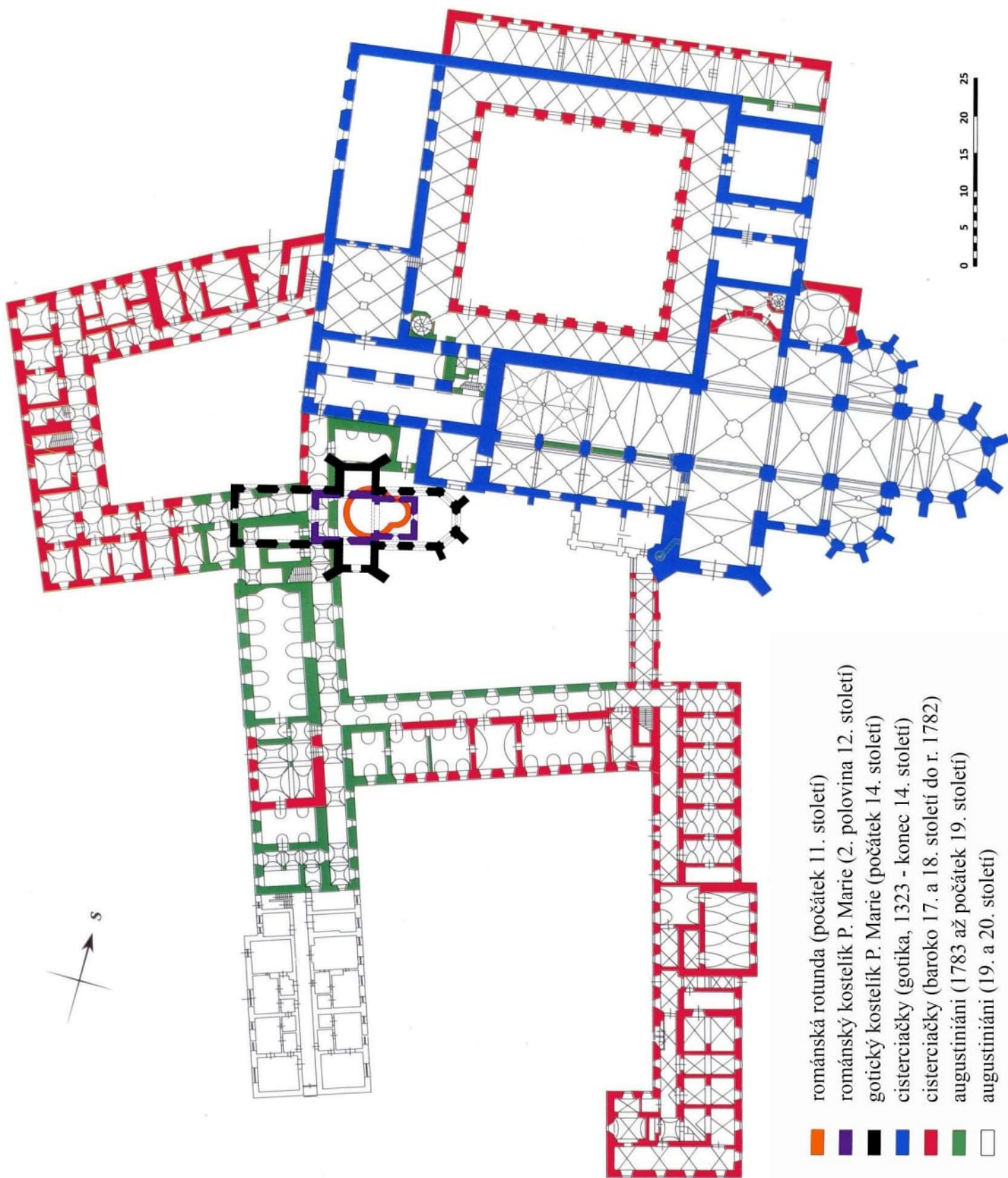
V roce 1965 byl v prostorách bývalého refektáře kláštera otevřen Mendelův památník – Mendelianum.

Mimořádný význam chrámu Panny Marie na Starém Brně byl potvrzen papežem Janem Pavlem II., který mu udělil 6. října 1987 čestný titul Bazilika Minor.

Roku 1990 byla obnovena po 40 letech činnost augustiniánů, chrám i s přilehlým klášterem byl vrácen řádu. Začínají rozsáhlé opravy klášterního areálu, které trvají dodnes.

V současné době

Dnes tvoří řeholní komunitu bratři augustiniáni v mezinárodním složení a vytváří živou farnost s pravidelnými bohoslužbami, výukou náboženství, práci s mládeží i dospělými. Od roku 2007 je v přízemí kláštera v prostorách bývalého Mendeliana umístěno Mendelovo muzeum Masarykovy univerzity, klenoty kláštera je možno vidět v Muzeu starobrněnského opatství.

Areál starobrněnského kláštera s vyznačenými stavebními etapami

Co můžeme v bazilice a klášteře vidět ...

Vstup

Již při vstupu do baziliky nás upoutá novogotický vstupní portál, který vznikl při přestavbě průčelí kostela koncem 19. století podle návrhu Augusta Prokopa. Kamenické práce provedla firma Johanna Tomoly, vrata vyrobil starobrněnský truhlář Johann B. Rudisch a ozdobné kování včetně šestatřiceti reliéfních železných desek výplní vrat vytvořil jihlavský zámečník Carl Kerl podle návrhu vídeňského architekta Fridricha Schmidta. Ideový koncept portálu navrhl farář Ambrož Poye.

Vstupní portál a vrata baziliky

Mezi římsou a tympanonem jsou umístěny latinské nápisy: vlevo verš žalmu 93 „DOMUM TUAM DOMINE DECET SANCTITUDO“ („domu Tvému, Pane, přísluší svatost“), vpravo citát z evangelia sv. Lukáše 19,46 „DOMUS MEA DOMUS ORATIONIS EST“ („můj dům je domem modlitby“). Tyto texty tvoří ideovou jednotu se symbolikou Stvoření a Vykoupení na jednotlivých deskách vrat a sochařskou výzdobou tympanonu, symbolizující Posvěcení.

Levé křídlo vrat znázorňuje Stvoření: písmena A a Ω – počátek a konec, symbol pro Boha Otce jakožto Stvořitele, svět znázorněn deskou se sluncem, měsícem a hvězdami, čtyři živly zobrazuje slon s nápisem TERRA představující zemi, vodní nestvůra s nápisem AQUA vodu, pták s nápisem AER vzduch, a oheň chrlicí drak s nápisem IGNIS zobrazuje oheň.

Pravé křídlo vrat představuje Vykoupení: deska s řeckým znamením XP jako symbol Krista, slunečnice znamená církev – je obrazem víry a modlitby, kterou se věřící obrací ke Kristu tak, jako se slunečnice otáčí za sluncem, další čtyři desky nesou atributy evangelistů – Matouše (anděl), Marka (lev), Lukáše (býk) a Jana (orel). Každý symbol se opakuje třikrát jako odkaz na Nejsvětější Trojici.

Vrchol ikonografie tvoří Posvěcení, vyjádřené sousoším Korunování Panny Marie v tympanonu, kde Kristus na trůnu korunuje Marii.

Zatímco doba vzniku kování vrat a reliéfů je uvedena na madlech nápisy Carl Kerl Iglau 1888, sousoší Korunování Panny Marie pochází z roku 1889. Jedná se o polychromovanou dřevořezbu z borovice limby od akademického sochaře Aloise Winklera z Innsbrucku.

Výmalba

Původně byl kostel uvnitř bez omítek, z režného cihelného zdiva, po vydrancování a vypálení kostela byly stěny omítnuty a opakovaně bíleny vápnem. Protože si tehdejší farář Ambrož Poye při rekonstrukci kostela koncem 19. století přál barevné provedení výmalby, byl interiér dle návrhu Richarda Völkela v letech 1899–1902 vymalován bohatou ornamentální i figurální výzdobou.

Kopie votivního obrazu nad vchodem do baziliky

Vlevo při vstupu do chrámu je umístěn latinský nápis se zprávou o rekonstrukci kostela. Nad vchodem je kopie votivního obrazu města Brna s textem: „Kopie obrazu, který město Brno 7. dubna 1742 osvobozené z prusko-saského obklíčení prostřednictvím radních Brna jako znak vděčnosti na věčnou paměť věnuje blahosladené Marii Panně osvoboditelce“. Originál obrazu od Josefa Rottera je v klášterním muzeu.

Hlavní oltář

Barokní úprava kněžiště s monumentálním sloupovým retabulem je dílem brněnského sochaře Ondřeje Schweigela z let 1762–1765: z mramorového podstavce se zvedá zděná kulisa opatřená umělým mramorem. U paty sloupů stojí štukové sochy – vlevo sv. Benedikt s kalichem a sv. Alžběta Durinská s žezlem a košem, vpravo sv. Tekla se lvicí a sv. Bernard z Clairvaux s nástroji Kristova umučení, sochy nad nikami – vlevo s monstrancí sv. Klára a vpravo sv. Luidgarda s křížem. V nástavci se nachází štukové sousoší Nejsvětější Trojice v oblacích s anděly, kteří se chystají korunovat Pannu Marii hvězdnými korunami. Velký oltářní obraz Nanebevzetí Panny Marie s dvanácti apoštoly namaloval Josef Tadeáš Rotter pravděpodobně dle předlohy Franze Antona Maulbertsche.

Presbytář baziliky se „stříbrným oltářem“ a obrazem Svatotomské Madony

Součástí hlavního oltáře je i tzv. „Stříbrný oltář“, který objednal převor Ondřej Zirkl v souvislosti s korunovací uctívaného obrazu Svatotomášké madony v květnu 1736. Mimořádné kovolitecké a zlatnické dílo v ceně 33 tisíc zlatých vytvořil augsburský zlatník Johann Georg Herkommer. Součástí honosného baldachýnového retabula jsou nejen figury andělů nesoucích zázračný obraz Panny Marie s relikviářem a svatostánek, ale rovněž soubor stříbrných svícňů a bohoslužebného nádobí.

Původně byl oltář umístěn v Mariánské kapli kostela sv. Tomáše. V roce 1783, po přemístění augustiniánů na Staré Brno, byl tento oltář přenesen do starobrněnského chrámu, kde byl umístěn jako hlavní oltář.

Pod baldachýnem „Stříbrného oltáře“ je zasazen rám s obrazem Panny Marie Svatotomáské. Milostný obraz je ikona typu Hodegetrie („ta, která ukazuje cestu“), vycházející z byzantské předlohy z konstantinopolského kláštera Hodegon. Madona pravou rukou ukazuje na Ježíška jako na cestu ke spáse, Ježíš pravou rukou žehná, v levé drží svitek – symbol vtěleného Božího Slova (Logos). V horních rozích jsou řecké zkratky MP ΘΥ (Meter Theou – Matka Boží).

Ikona se skutečně stala duchovní průvodkyní Brna i celé Moravy a získala tituly Gemma Moraviae (Perla Moravy). Stala se proslulým útočištěm mariánských ctitelů v nejrůznějších životních nesnázích a pro mimořádná vyslyšení začala být titulována také Thaumaturga (Divotvůrkyně) a Palladium města Brna, tedy „zaručující trvání města“ za svoji přímluvu při obléhání Brna Švédy roku 1645, Prusy v roce 1742 i během morových epidemií.

Nejstarší písemná zpráva o původu obrazu pochází z roku 1493 a byla otištěna v díle Gemma Moraviae (1736). Podle legendy obraz namaloval sv. Lukáš, do Cařihradu jej přinesla sv. Helena a přes Milán a Kolín nad Rýnem se dostal do českých zemí. Historikové však jeho vznik kladou do 13. století, Karel IV. ho získal na své císařské korunovační cestě roku 1355 v Itálii. Roku 1356 daroval Karel IV. obraz svému bratru Janu Jindřichovi Lucemburskému pro augustiniánský klášter a kostel sv. Tomáše v Brně. Zde pro něj vznikla zvláštní mariánská kaple a úcta k ikoně se rychle rozšířila. Je dochováno 240 záznamů uzdravení na přímluvu Panny Marie Svatotomáské.

Vyvrcholením mariánské úcty byla slavná korunovace obrazu 10. května 1736. Pro tuto událost nechal převor Andreas Zirkl zhotovit dvě zlaté koruny osazené drahokamy. Obřad vedl olomoucký biskup kardinál Wolfgang Hannibal ze Schrattenbachu za účasti tisíců věřících a stal se jednou z největších slavností v dějinách Moravy. Originál i pozdější věrná kopie jsou dodnes umístěny ve „stříbrném oltáři“.

Po zabrání kláštera u sv. Tomáše Josefem II. roku 1783 byly ikona i „Stříbrný oltář“ přeneseny augustiniány do nového působiště na Starém Brně.

V letech 1945–1946 byl obraz restaurován Hedvikou Böhmovou, která mu navrátila původní podobu. Při tom bylo zjištěno, že ikona o rozměru 86 × 50 cm je namalována olejovo-pryskyřičnou temperou na podložce z jedné topolové a dvou lipových desek.

Ve sponě Mariina pláště je vzácná relikvie – sudarium, část Mariiny roušky s kapkou Kristovy krve, získaná Karlem IV. v Trevíru. Dva topasy po stranách relikviáře jsou poslední z dvaceti čtyř kamenů, tvořících kdysi Mariinu svatozář.

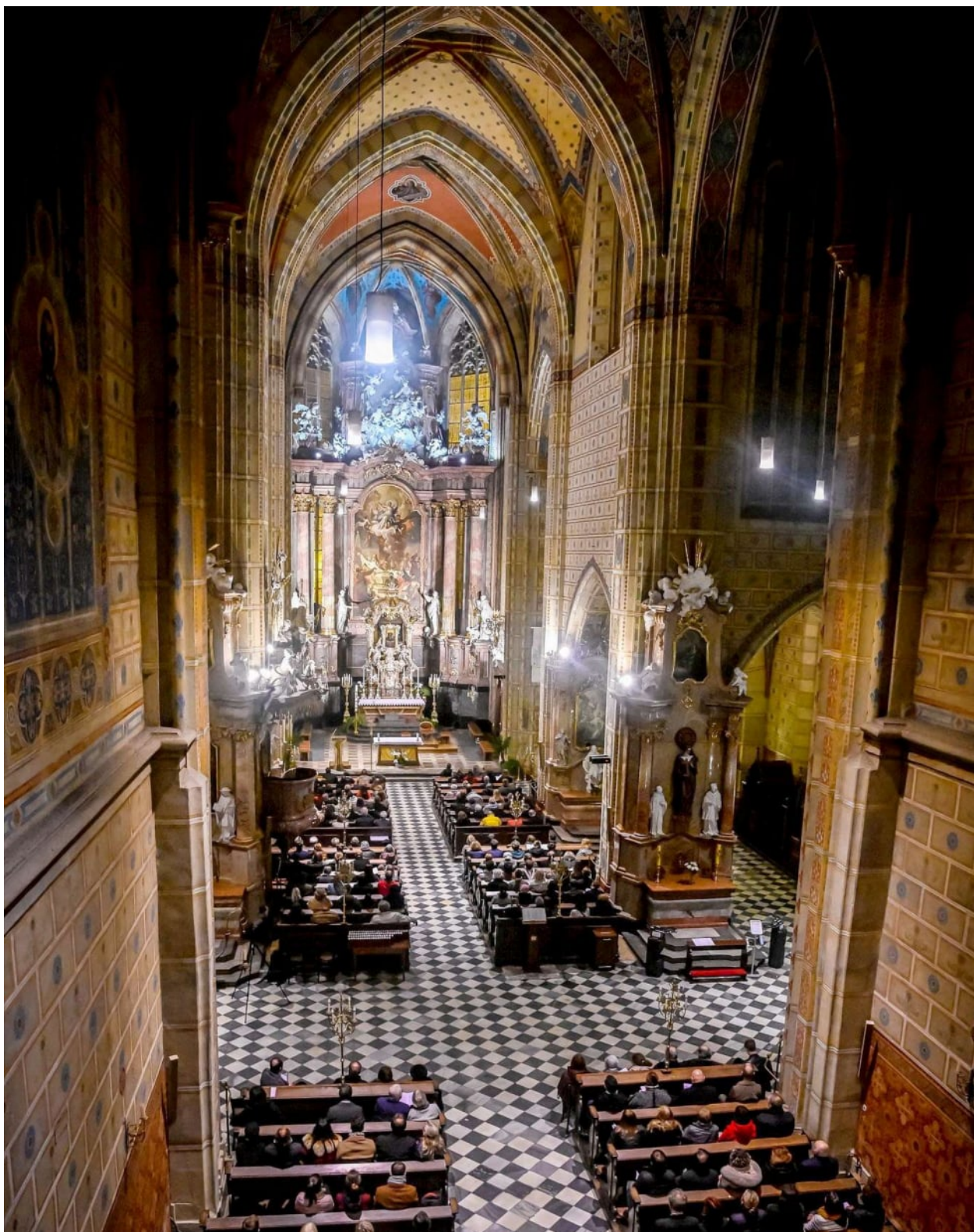
Obraz Svatotomské Madony – Palladium města Brna

Na pilířích po obou stranách hlavního oltáře jsou textilní korouhve dle návrhu manželů Bohumila a Evy Samkových. Na levé korouhvi je znak papežského stolce, pravá korouhev je se znakem papeže Jana Pavla II., za jehož pontifikátu byl chrám udělen čestný titul "basilica minor".

Boční oltáře

Malá příčná loď vlevo – oltář Panny Marie, Matky dobré rady

Malý obraz P. Marie je kopií obrazu z italského Genazzana, přenesená na Staré Brno augustiniány v roce 1783. Ústřední obraz Čtrnácti svatých pomocníků vytvořil Ignác Raab. U paty sloupů stojí sochy českých, moravských a slezských patronů z dílny Ondřeje Schweigla: sv. Cyrila, bl. Jana Sarkandera, sv. Jana Nepomuckého a sv. Metoděje, v nástavci uprostřed je postava sv. Václava, po stranách sv. Ludmila a sv. Hedvika.

Pohled do hlavní lodi baziliky

Malá příčná loď vpravo – **oltář Panny Marie Potěšující**

Spodní část oltáře zdobí kopie uctívané Boloňské madony z roku 1726, přenesená na Staré Brno rovněž augustiniány roku 1783. Ústřední obraz Všech svatých od Ignáce Raaba zahrnuje zástup řádových cisterciáckých světců a světic v čele se sv. Bernardem z Clairvaux, jenž přijímá od Ježíška v Mariině náruči kříž. Oltář doplňují Schweiglovy sochy andělů a archandělů Gabriela, Rafaela a Michaela.

Střední oltář vlevo – **oltář Neposkvrněného početí P. Marie**

Socha Panny Marie Lurdské je dílem Johanna Grissemana, pochází z roku 1887. Ústřední obraz sv. Benedikta namaloval Felix Anton Scheffler roku 1746. Ondřej Schweigl oltář doplnil sochami sv. Šebestiána a sv. Floriána.

Střední oltář vpravo – **oltář Božského Srdce Páně**

Socha Božského Srdce Páně od Johanna Grissemana je z roku 1889. Ústřední obraz sv. Bernarda z Clairvaux od Felixe Antona Schefflera je z roku 1746. Schweigl jej později doplnil dřevořezbami sv. Vendelína a sv. Notburgy.

Oltář P. Marie Bolestné s Pietou od O. Schweigla

Velká příčná loď vlevo – **oltář sv. Josefa**

Socha sv. Josefa od Johanna Grissemana z roku 1889, oltářní obraz sv. Anny od Josefa Tadeáše Rottera a menší obraz sv. Petra a Pavla v nástavci. Sochy sv. Řehoře a sv. Jeronýma jsou od neznámého autora.

Velká příčná loď vpravo – **oltář sv. Rity**

Oltář zdobí novodobá kopie sochy sv. Rity z Krakova, v nástavci obraz sv. Marie Magdaleny a sv. Marty od Josefa Tadeáše Rottera. U sloupů stojí sochy sv. Prokopa a sv. Jana Nepomuckého.

Naproti vchodu do baziliky – **oltář Panny Marie Bolestné**

Oltář byl vytvořen Ondřejem Schweiglem po příchodu augustiniánů. Dominantou je jeho polychromovaná dřevorezba Piety z roku 1804. Po stranách stojí Schweiglovy sochy sv. Jana Křtitele a Zachariáše. Součástí oltáře jsou zdobené kované mříže z roku 1737, pocházející patrně z původního kláštera.

Kazatelna

Kazatelna od O. Schweigla

V šedesátých letech 18. století zhotovil Ondřej Schweigl z barevného umělého mramoru kazatelnu, u které vstup na schodiště uzavírá kovaná mříž se znakem a iniciálami objednavatelky abatyše Antonie von Ulrici. Na zábradlí kazatelny jsou umístěny zlatené dřevěné reliéfy s náměty Mojžíšova vyvedení Židů z egyptského zajetí (Mojžíš před faraónem, Přejít Rudého moře, Sbíráni many, Mojžíš vyráží vodu ze skály, Uctívání zlatého telete), doplněné na zadní straně řečniště scénou Vztyčení bronzového hada, na stříšce kazatelny je trojrozměrná štuková socha Mojžíše, přijímajícího desky Desatera.

Kaple

Křížová kaple

Kaple vznikla v prostoru pod obnovenou hudební kruchtou při přestavbě v letech 1900-1901 dle projektu architekta Richarda Jordana. Roku 1903 sem bylo umístěno 14 zastavení křížové cesty, tyto dřevořezby z limbového dřeva jsou z roku 1890, autorem je Johann Grisseman z Imstu v Tyrolsku. Pro bohoslužby se začal tento prostor užívat v 80. letech 20. století, od roku 2018 je zde nový obětní stůl i svatostánek.

Křížová kaple

Kaple Božího hrobu

Kaple Božího hrobu patří do posledních stavebních úprav cisterciáček před zrušením řádu Josefem II. koncem 18. století na severní straně kostela. Je dílem Františka Antonína Grimma. Vznikla na čtvercovém půdorysu v barokním slohu. Zastropena je kupolovou klenbou. Její oltář je sestaven z různých částí, pocházejících z 18. století: skříňový nástavec je z počátku 18. století, adorující andělé z 60. let 18. století. V oltářním stole je socha Ježíše, položená v hrobě. Pražské Jezulátko na oltáři je od sochaře Josefa Proseckého z počátku 20. století. V kapli je umístěna také socha sv. Aloise z roku 1891, autorem je Johann Winkler z Innsbrucku.

Kaple Božího hrobu

Kaple sv. Augustina

Kaple vznikla částečným zadržím původní gotické křížové chodby dle návrhu Vladimíra Fischera, profesora Vysoké školy technické a byla vysvěcena 3. 12. 1936. Na oltáři je obraz sv. Augustina, kopie obrazu od Karla Škréty. V kapli jsou zachované kamenné konzoly původní gotické křížové chodby. Je zde také umístěn obraz od Josefa Rottera - Panna Maria v doprovodu zakladatelů a prvních opatů kláštera v Citeaux.

Kaple sv. Augustina

Další vybavení chrámu

Mosazný sedmiramenný svícen

Při vstupu do sakristií v jižní části příčné lodi stojí mohutný mosazný sedmiramenný svícen, vzácná pozdně gotická práce. Celková šířka svícnu je 2 m, výška činí 3,3 m. Augustiniáni si jej přivezli v roce 1783 z kostela sv. Tomáše. Údajně byl dárce svícnu Karel IV., dle historiků však pochází až z 15. století. Mimo fragment tzv. Milánského svícnu je jediným svého druhu v Česku. Sedmiramenné svícny se začaly v kostelích objevovat v době vlády Karla Velikého v 9. století, který umístěním sedmiramenného svícnu ve své královské kapli v Cáchách chtěl napodobit původní Šalamounův chrám. Podobné svícny se objevují v kostelích až do konce 16. století, v současné době jich zbylo v Evropě jen několik.

Sedmiramenný svícen u vchodu do baziliky

Zvonek u sakristie

Konstrukci zvonku, umístěnou na zdi vedle vchodu do sakristie, vykoval r. 1886 Carl Kerl z Jihlavy podle pokynů architekta Prokopa. Její polychromii provedl brněnský pozlacovač a písmomalíř Anton Reidl.

Kropenky, křtitelnice

Dvě kropenky u vchodu dodal do chrámu roku 1892 brněnský sochař a majitel kamenické dílny Johann Tomola. Ten rovněž ve stejnou dobu dle návrhu Richarda Wölkela zhotovil i křtitelnici z leštěné žuly a mramoru. Její zajímavostí je mechanismus otevírání krytu z měděného plechu systémem protizávaží a kladky.

Křtitelnice navržená R. Wölkelem

Okna v bazilice

Původní zasklení chrámu bylo během válek opakovaně ničeno, i malovaná okna, dodaná v letech 1887 – 1894 firmou Neuhauser & Jele v Innsbrucku byla při bombardování během 2. světové války silně poškozena. Po válce byl kostel zasklen jen nouzově, až v letech 1972-79 došlo k novému zasklení.

Velké okno nad vchodem „Meditace o stvoření světa“ - 1972 – 1973. Autoři Bohumil Eliáš a Ivo Rozsypal použili původní rozetu a části vitráže z 1887, které umístili po obvodu nové kompozice.

Vitráž „Meditace o stvoření světa“ autorů B. Eliáše a I. Rozsypala

Boční okno napravo od vchodu - „Ukřižovaný“ – 1979. Autorem je Karel Rechlík, jedná se o jeho první realizaci v liturgickém prostoru.

Okno v pravé boční lodi - kompozice z horizontálně vrstvených desek plochého skla – 1972, autorem je Bohumil Eliáš.

Okna v zadní lodi – jediná dochovaná okna z původního zasklení na konci 19. století, jedná se o vitráže s jednoduchým kobercovým vzorem.

Okna v presbytáři a malé příčné lodi jsou z roku 1975, stylizují starý způsob zasklení.

Vybavení presbytáře

Dřevěný obětní stůl s vitráží, sedadla a ambon, jsou dle návrhu Karla Rechlíka. Návrhy vznikly v roce 1994–1995, realizovány byly v roce 1996.

Areál kláštera

Klášterní areál je z téměř celý ohraničen zdí. Severní rekonstruovaná zeď, zčásti pozdně středověká, zčásti barokní, vymezuje klášter proti Žlutému kopci. Jižní zeď z druhé poloviny 19. století naopak ohrazuje klášter proti dnešnímu Mendlovu náměstí. Směrem k ulici Pekařské je dnes areál otevřený. Ústřední stavbou v celém areálu zůstává přirozeně bazilika Nanebevzetí Panny Marie.

Mariánský sloup

Na prostranství před bazilikou je možné mezi stromy spatřit Mariánský sloup. Byl sem přemístěn v roce 1951. Původně stával na ulici Křížová. Sloup byl postaven roku 1680 starobrněnskou obcí jako votivní dar za ochranu proti moru.

Detail mariánského sloupu

Probošství

K chrámu přiléhají ze tří stran klášterní budovy. Na jižní straně je budova barokního cisterciáckého probošství, kterou postavil před rokem 1737 brněnský architekt a zednický mistr Mořic Grimm. Po převzetí kláštera augustiniány bylo probošství přeměněno na budovu fary a sídlo představených kláštera. V ose ústředního rizalitu je do průčelní niky vložena socha sv. Augustina.

Klášterní budovy, v popředí barokní budova probošství

Klášterní zahrada

Trojdílnou bránou v ohradní zdi vejдемe z Mendlova náměstí do parku, upraveného z původní zahrady v západní části klášterního areálu a dále se tudy dostaneme do zahrad v severní části na svahu kopce.

Na ploše parku se nachází novodobá rekonstrukce Mendelova skleníku z roku 2020. Stavba ze skla a oceli od architektů studia Chybík + Křištof zachovává půdorys i orientaci původního skleníku, stojí na základech stavby, kterou nechal roku 1854 postavit tehdejší opat Cyril František Napp a která sloužila Gregoru Johannu Mendelovi k jeho přírodovědným pozorováním a pokusům. Po poškození skleníku vichřicí v roce 1870 byl skleník sice opraven, ale po zrušení kláštera byl v roce 1961 zbourán.

Při vstupu do parku se objeví v přímém pohledu průčelí raně barokní stavby cisterciáckého kláštera, postavené roku 1663 po zničení původního kláštera Švédy. Připomíná to erb abatyše Zuzany Obigailové s letopočtem nad průjezdem.

Napravo od starého konventu je **budova prelatury**, kterou postavili augustiniáni po svém přestěhování do původně ženského kláštera. Podle projektu Jana Amona byl do

roku 1805 vystavěn nový trakt s refektářem v přízemí a s knihovnou v patře. Význam knihovního křídla je vyznačen navenek architektonickými články. Směrem do zahrady jsou v patře pozdně barokní vysoká okna, na opačné straně je fasáda zdobena pilastry s dórským kládím a kasulovým oknem ve štítu pod hodinovou věží.

Pomník G. J. Mendela, za ním starý konvent, vpravo budova prelatury

V zadní části zahrady vedle starého konventu je umístěn **pomník Gregora Johanna Mendela** od vídeňského sochaře Theodora Charlemonta z roku 1910. Původně stával na Mendelově náměstí před klášterem; při přestavbě Starého Brna v 60. letech 20. století však byl přemístěn na současné místo.

V parku stojí také památník s **reliéfem Františka Matouše Klácela** od pražské sochařky Milady Othové z roku 1977 a **pomník brněnským Němcům**, kteří byli odsunuti po druhé světové válce z Brna, vybudovaný krajanským spolkem „Bruna“ roku 1995.

Směrem na sever a severovýchod se kolem kláštera rozkládá zahrada. Na vyvýšené části při ohradní zídce je vyznačeno místo původní oranžerie, vybudované v letech 1855–1856 za opata C. F. Nappa. Stala se zahradní pracovnou Gregora Mendela i oblíbeným místem jeho odpočinku a přijímání přátelských návštěv. Po zrušení kláštera od 50. let minulého století stavba postupně chátrala, v roce 1972 vyhořela, a nakonec byla stržena.

V blízkosti jsou připomenuty Mendelovy výzkumy meteorologické, a ještě dále na sever ve svahu zahrad je rekonstruovaný **Mendelův včelín** s malou pracovnou z roku 1871.

Pomník J. G. Mendela od Theodora Charlemonta z roku 1910

Mendelův včelín

Mendelovo muzeum

V přízemních místnostech klášterního křídla je Mendelovo muzeum Masarykovy univerzity. V expozici o G. J. Mendelovi jsou k vidění originální předměty, které patřily „otci genetiky“, jeho vysvědčení ze studií, knihy nebo pomůcky k výuce. Nachází se zde i rukopis Mendelovy stěžejní práce *Versuche über Pflanzenhybriden* (Pokusy s rostlinnými hybridy).

Mendelovo muzeum – osobní věci G. J. Mendela

Refektář

V sousedství muzea je vchod do refektáře. Je zaklenut valenou klenbou s výsečemi, nově byl upraven na počátku 20. století, kdy roku 1910 jeho klenbu spolu s čelní stěnou a kamny pokryly pozoruhodnou secesní výzdobou pražští Myslbekevi žáci, sochaři a štukatěři Karel Novák (1871—1955) a Josef Václav Pekárek (1873—1930).

Knihovna

Podobně jako v původním klášteře u sv. Tomáše je rovněž na Starém Brně v patře nad zimním refektářem umístěna knihovna. Ta byla vybavena knihovními skříněmi přenesenými na toto místo z původního kláštera. Na jejich výrobě se ve čtyřicátých letech 18. století podílel laický bratr, řezbář Bernard Stettner. Pracoval na nich společně se sochařem Josefem Leonardem Weberem a pozlacovačem Tomášem Svobodou.

Secesní výzdoba čelní stěny refektáře

Klášterní knihovna

Otevřené police na skříňových podnožích přerušují pouze okna a vstupní portál. Plochy skříní pokrývá bohatá ornamentální intarzie a plastické rozety s listovými úponky. Dveře a koutové niky obestupují sloupy. V nikách stojí alegorické figury čtyř světadílů,

nad nimi se vznášejí geniové. Nad portálem jsou umístěny postavy Mojžíše a římského papeže, dále na oběžné římse andílci a bohatě tvarované kartuše, vyplněné reliéfy čtyř evangelistů, církevních učitelů, alegorií věd a umění.

Tato unikátní knihovna byla později rozšířena o další čtyři sály, přístupné za skrytým vchodem. Dle inventáře je zde celkem 27 000 knih, 234 z nich jsou prvotisky – nejstarší tištěná díla z časového období mezi vynálezem knihtisku kolem roku 1450 a koncem 15. století, přibližně 1400 svazků pochází ze 16. století a 3000 ze 17. století.

Muzeum starobrněnského opatství

V budově kláštera je umístěno rovněž Muzeum starobrněnského opatství, které ukazuje bohatost sbírek augustiniánského řádu a starobrněnského kláštera. Tvoří jej galerie středověkého, raně novověkého, barokního i novějšího umění.

Při stěhování na Staré Brno si augustiniáni vzali s sebou i soubor barokních uměleckých děl, z nichž většina zdobí zdejší obrazárnu, která je umístěna v bývalém dormitáři cisterciáček.

V klenotnici s mimořádnou gotickou osmidílnou klenbou nalezneme velmi vzácné opatské insignie a klenoty, jsou zde též zachovány dvojce pozdně gotické dveře ze železných plátů. Bohatou sbírku liturgického nádobí a rouch si můžeme prohlédnout i v dalších prostorách muzea.

Klenotnice kláštera v Muzeu starobrněnského opatství

V Muzeu starobrněnského opatství se nachází i místnost, která přibližuje každodenní život Gregora Johanna Mendela ve zdejším starobrněnském klášteře. Je zde nejen jeho původní nábytek, slavnostní roucho a insignie, ale také jeho osobní potřeby, skleničky, společenské hry, psací potřeby, tabatěrka a další zajímavosti.

Rajský dvůr

Rajský dvůr – jeho barokní úprava i dochované gotické kamenné konzoly

Jedná se o nejstarší část kláštera, byl vybudován při založení kláštera cisterciáků královnou Alžbětou Rejčkou v roce 1323. Původně byla po celém obvodu tzv. Křížová chodba, z které se vstupovalo do kostela, Kapitulní síně či refektáře. Dnešní zaklenutí křížové chodby je již z období pozdějších barokních přestaveb, pozůstatky původní gotické klenby můžete vidět na klenebních konzolách v zachovaných částech chodby. Každá konzola má jiný motiv – zvířecí či figurální. Na stěnách chodby jsou umístěny v bazilice nalezené náhrobní kameny řeholnic či významných měšťanů.

Ve východní části chodby je dnes umístěn originál sousoší Panny Marie s Ježíškem od Ferdinanda Pfaundlera z Mariánského sloupu na nám. Svobody z let 1679–1683, v severní části chodby je socha sv. Jana Nepomuckého, původně umístěna u vodního náhonu na ulici Pekařská.

Socha P. Marie s Ježíškem

Náhrobek Petra Rybáře z roku 1405

Uprostřed východní části dvora je barokní průjezd s vraty. Nad vjezdem je umístěn erb opata Cyrila Františka Nappa z roku 1843. V průjezdu je vstup do Kapitulní síně.

Kapitulní síň.

Kapitulní síň cisterciáků sloužila pro setkávání řeholní komunity. Původně byla sklenutá na střední pilíř, z důvodu devastace síně v průběhu století se dochovala jen dvojice gotických oken, část klenebních žebér a původní vstup do síně. Současné zastropení pochází z 30. let 20. století, kdy zde bylo umístěno Bartošovo biblické muzeum. Nyní slouží Kapitulní síň k výstavám či koncertní činnosti.

Kapitulní síň cisterciáků

Závěr

Již od počátku křesťanství usilovali budovatelé o krásu a velkolepost chrámů. Vyjadřovalo to jejich víru v Boha a snahu ukázat jeho velikost právě prostřednictvím krásy staveb i bohoslužebných předmětů. Proto vybuodovala starobrněnský klášter i chrám jeho zakladatelka Alžběta Rejčka a v tomto pokračovali i členové řádu svatého Augustina.

V nádherných prostorách baziliky, klášterních budov i v tichých zákoutích okolních zahrad je člověku dobře. Toto prostředí dokáže oslovit věřící i nevěřící, zaujme nejen krásou a bohatstvím umění. Působivost těchto míst zve k návštěvě, meditaci, povzbuzení, hledání krásy, smyslu života, naděje i víry.

Pohled na klášter a baziliku ze severu

Na zadní straně je obraz Svatotomské madony

